

Postmodernizacija in njena/naša nelagodja

Zoran Kanduč*

»Misel nejevolje. – Z ljudmi je tako kot z oglemicami v gozdu. Mladi ljudje postanejo koristni šele, ko tako kot oglenice dogorijo in zoglejijo. Dokler tlijo in se kadijo, so nemara zanimivejši, vendar nekoristni in celo prepogosto neprijetni. – Človeštvo vsakega posameznika neprizanesljivo uporabi kot material za segrevanje svojih velikih strojev: toda čemu vsi ti stroji, če vsi posamezniki (torej človeštvo) rabijo le njihovemu poganjanju? Stroji, ki so namen sami sebi, – ali ni to umana commedia?« (Nietzsche 2005: 279).

Postmodernizacija je hudo intenzivirana, malone ponorela modernizacija, ki jo poganja strukturna kriza svetovne kapitalistične ekonomije, začinjena s krizo legitimnosti državnih institucij in podkletena s patetičnim kriziranjem arhipelaga disciplinsko-oblastnih aparatov v nedrih »civilne družbe«. Čeprav postmoderna kultura skoraj na vsakem koraku vneseno pridiga o vsakorvrstnih imperativnih užitkih, ni težko zaslutiti, da se pod krhko povrhnjico kronično prezaposlenih »življenjskih estotov« (Kurz) razrašča dušič kompleks nadležnih nelagodij: negotovost, nebogljenost, ogroženost, strah, tesnoba, zaskrbljenost, utrujenost, izčrpanost, zmedenost, panično oklepanje teh ali onih identitetnih bergel, nezaupanje, sumničavost, izgubljenost v času in prostoru, nemir, zavist, resentment, frustriranost, osamljenost, frenetična otopelost, skrušena vdanost v usodo, mučen občutek, da se zlagoma, a vendar nezadržno pogrezaš v blato banalne/rutinske vsakdanjosti (»večne sedanjosti«), v kateri vidiš čedalje manj smisla ... Kako naj potem človek, obtežen s tovrstnimi psihičnimi bremenimi, spokojno/sproščeno uživa trdo prigarane plodove svojega heteronomnega dela?! Bajе zelo težko. In nekdo mora biti za to kriv. Kje so torej sovražniki našega way of social work, hudobne kreature, ki nam kradejo, krnijo, kratijo ali kako drugače kalijo naše nedolžne/zaslužene užitke? No, posameznikov in skupin, ki so primerni za opravljanje nevhvaležne vloge grešnih kozlov, v današnjih časih resnično ne manjka. Ponudba je celo fascinantno obilna in raznolika. Tu pa ždi še dodaten problem. Očitno je namreč, da obredno žrtvovanje »nadmestnih žrtev« (Girard) vendarle ne more zagotoviti objektivne – še posebej pa ne najvažnejše, torej ekonomske in socialne – varnosti. Kaj zdaj? Oslabljen (»debilna«) nacionalna država, ki je tudi sama vse pogostejša tarča plenilskih skupin, tega noče, ne more in niti ne sme več početi (kazen za kršenje globalnih pravil je hitra in neusmiljena!). Sklep: varnost naj si kuje vsak sam (tako kot si je v kardeljevskih časih koval svojo miho srečo); tovrstna strukturno pogojena »osamitev« (tržno-konkurenčna atomizacija) pa je, ne nazadnje, tudi ključni postmoderni kontrolni prijem.

Ključne besede: družba, postmodernizem, kapitalizem, družbeno nadzorstvo, kriminologija

UDK: 316.42/48 + 316.624

Uvodna opomba

Težko se je izogniti vtisu, da so časi, ki nas neusmiljeno priganjajo, dogajajo in odmevajo, sila (ali pa morda na silo?) pospešeni, turbulentni in kaotični (navzlic vztrajno stopnjujoči se kontroli v vsakdanjih življenjskih praksah!). Nenehno spreminjanje družbenih struktur (in njihovih »svobodnih« akterjev!) ni le vrtoglavo naglo in neredko hudo dramatično (tragično ali komično?), ampak je tudi strašljivo ali vsaj zaskrbljujoče, še posebej, če si priključimo v zavest izredno obsežno in raznovrstno – npr. ekološko, socialno, ekonomsko,¹ politično, kulturno

in človeško – »obstransko« škodo kapitalističnega razvoja. V tej zvezi pa se nadležno vsiljuje še zamotano vprašanje, kam pravzaprav vodi ta živčno-obsesivna socialna dinamika. Kam? V boljši, bolj svoboden, bolj egalitaren, bolj pravičen, bolj racionalen in bolj demokratičen (ali vsaj manj nasilen) svet? Ali nemara v ohranjanje (celo krepitev?) obstoječih neenakosti, privilegijev, hierarhij, segmentacij, izkoriščanja, zatiranja in kopice drugih norosti?² Upoštevati velja, da razvoj sam po sebi še ni dokaz napredka, saj utegne biti vročična družbena dina-

* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

¹ Zgolj za ilustracijo: »Te dni je na naslovnih britanskih časopisov odjeknila raziskava o odmetavanju hrane, saj je v Britaniji kar tretjina (!) od vse doma pridelane in uvožene konča na smeteh. Mreže supermarketov, industrija, proizvajalci in potrošniki zavržejo vsako leto za 20 milijard funtov popolnoma uporabne hrane, kar pomeni, da znaša odpadki petkrat več kot britanska pomoč nerazvitim in bi bila ta količina dovolj, da vsako leto reši stradanja 150 milijonov ljudi« (Valenčič 2005: 125).

² Callinicos (2004: 74) poudarja, da je konkurenčni boj med multinacionalnimi podjetji, ki vladajo svetovni ekonomiji, glavna gibalna sila procesov uničevanja okolja, ki ogrožajo življenje človeškega rodu, pa tudi številnih drugih vrst: »Prav tako je iluzorno misliti, da bodo transnacionalne in bogate države spremenile svoje vedenje vsaj tedaj, ko bodo naposled spoznale, da bodo uničile življenje na planetu, na katerem moramo vsi živeti. Po mojem mnenju se ne morejo ustaviti, tudi če bi se hotele, niti za ceno prihodnosti svojih otrok ne. Kapitalizem je kot bicikel, ki ga moramo zmerom poganjati naprej ali pa se prevrne, in podjetja tekmujejo, da bi videla, kdo lahko vozi hitreje, preden se raztrešči ob zidu« (S. George, navedba v Callinicos 2004: 56).

mika zgolj večno gibanje (beganje?) brez premika naprej, tako da ostaja namen spreminjanja le v tem, da se ne spremeni nič zares bistvenega: »Statični moment je dinamiki lahko inherenten: struktura družbe. Očitno pospeševanje produkcije in konsumpcije v ekonomski sferi ter histerije in blaznosti v samem življenju ne izključuje tega, da se toga družba preprosto hitreje vrti« (Jacoby 1981: 22). Če to vsaj v grobem drži, v čem je potemtakem sploh smisel (ali cilj) divjih in, kot se zdi, tudi čedalje bolj destruktivnih transformacij? Še huje, ali ima vse skupaj sploh kak smisel? Je morda »cilj« socialnih sistemov zgolj nepretrgano streženje/služenje »sredstvu« (ki je očitno že zdavnaj pozabilo na svojo naravo, namreč na to, kar dejansko je), tj. kolektivna in individualna skrb, da se kapitalistični *perpetuum mobile* – sistem, ki temelji na izkoriščanju meznega dela (poganja pa ga konkurenčna akumulacija kapitala) – ne bi zaustavil? Misel nejevolje!

No, še preden zabredemo v živi pesek zasilnih odgovorov, se nemara ni odveč povprašati, ali so vprašanja o smiselnosti nenehnih kapitalističnih preobrazb (in – to še posebej! – o smiselnosti dejavnega sodelovanja v tovrstnih procesih³) sploh smiselna. Vladajoča ideologija namreč odgovarja v odločno nikalni obliki. Strogo in resnobno nas poučuje – podprta s strogimi argumenti resnobnih in za nameček baje celo vrednotno-nevtralnih strokovnjakov –, da so (v nepoučenih očeh »navadnih« ljudi večinoma neprijetljive) reforme, ki jih narekuje globalno dominantna neoliberalna/neokonservativna opcija, po svoji naravi železna, tj. čista, celo najčistejša zgodovinska nujnost, zakaj druge, predvsem pa boljše alternative preprosto ni: kapitalistična globalizacija je naša trpka usoda in svetovni trg (s svojimi neomajnimi imperativi) je naš kruti bog. Tu ni več prav dosti prostora⁴ za stokanje, godrnjanje, filozofiranje/razmišljanje, moraliziranje ali politiziranje (torej za socialno dokaj nekorisne, ne- ali celo kontraproduktivne dejavnosti), zakaj to je – hočeš nočeš – to: tako je in tako tudi mora biti (navsezadnje že zgolj zato, ker tako pač je). Edino, kar v tej

³ »Dejavnim ljudem običajno manjka višja dejavnost, s čimer mislim individualno dejavnost. Dejavní so kot uradniki, trgovci, učenjaki, torej kot rodovna bitja, in ne kot povsem določeni posamezniki in edini ljudje; v tem oziru so leni. – Nesreča vseh dejavnih je v tem, da je njihova dejavnost vselej nekoliko neracionalna. Denimo pri bankirju, ki zbira denar, ne smemo vprašati po namenu te njegove neutrudne dejavnosti: je neracionalna. Tako kot se kotali kamen, se tudi dejavni ljudje kotalijo skladno z neumnostjo mehanike. – Kot v vseh časih se tudi zdaj vsi ljudje delijo na sužnje in svobodnjake; kajti kdor nima zase dveh tretjin svojega dneva, je suženj, pa naj si bo kar koli že hoče: državnik, trgovec, uradnik, učenjak« (Nietzsche 2005: 194).

⁴ Še več, tu zmanjkuje tudi časa: »Ker manjka časa za razmišljanje in tudi spokojnost v razmišljanju, odstopajočih nazorov več ne pretehtamo, pač pa se zadovoljimo s tem, da jih sovražimo. Ob neznanem naraščanju hitrosti življenja se duh in oko navajata na polovično ali napačno gledanje in presojanje in vsi smo podobni potnikom, ki deželo in ljudi spoznavajo iz vlaka« (Nietzsche 2005: 193–194). In, samo pomislite, ta citat je iz dela *Človeško, prečloveško*, ki ga je pisec priobčil daljnega 1878. leta!

situaciji preostane družbenim bitjem in organizacijam, je nenehno prilagajanje (hitro plavanje z nemirnim tokom, mrzlično prizadevanje, da si vselej »v koraku s časom« ali, še raje, korak pred njim, saj tisti, ki »prvi pride, prvi melje«), in sicer čim bolj angažirano, prožno, aktivno, ustvarjalno, motivirano, disciplinirano, čustveno inteligentno, preračunljivo, oportunistično, iznajdljivo in cinično prilagajanje, po možnosti kajpak takšno, ki čim bolj povečuje individualno in institucionalno konkurenčnost (prednosti pred tekmeci na trgu). Kdor se ne ukloni tem abstraktnim, brezimnim kontrolno-oblastnim zahtevam, bo nemudoma in neusmiljeno kaznovan, npr. z ekonomskimi sankcijami in socialno obrobnostjo ali celo izključenostjo. In pazite: tovrstne kazni so pravične *par excellence*, saj je v kapitalistični družbi posameznik svoboden in je zatorej izključno odgovoren za svojo dobro ali slabo usodo/srečo, ekonomski sistem pa je – bržčas po zaslugi kake nadnaravne in vsekakor nadvse dobrotljive sile – uglašen tako, da vsakomur da(je) natančno tisto, kar mu gre (glede na njegove osebnostne resurse, marljivost in koristnost). Logična implikacija: stran z mislimi nejevolje!

Ob vsem tem bi kajpak lahko zgolj skomignili z rameni, češ kaj pa nam bodo dandanes ideološka sporočila: mar ne živimo v času koncev – namreč konca ideologij (»velikih zgodb«, *master narratives*), konca zgodovine, konca moderne, konca politike, konca nacionalne suverenosti, konca razrednega boja in konca socialnih utopij (hm, baje celo konca družbe, vsaj po sodbi baronice Margaret Thatcher)? Ali ni zdaj – zdaj, v tej »večni sedanosti« (v kateri sta preteklost in prihodnost v glavnem le še obledeli simulaciji) – končno napočil svečan trenutek, ko sme vsakdo sproščeno/svobodno (iz)sanjati izključno svoje sanje (in kajpada more!), ko so dopustne/priporočljive le še individualne/individualizirane (dis)utopije in ko je posameznik dojet kot čudaška, »odklonska« oseba, če ne – misli, da – uresničuje samega sebe (in pri tem nenehno raste in raste, najraje skupaj z rastjo bruto družbenega proizvoda), če ne skrbi primarno zase (če ima čas in energijo, pa se posveča še družinskim poganjkom, podaljškom ali projekcijam svojega »jaza«), če neprekinjeno ne izboljšuje svoje gmotne blaginje, če ni voljan na vsakem koraku prežati na vselej nove delovno-poklicne izzive in poslovno-pridobitniške priložnosti, če se ne poganja z vsemi štirimi za – po možnosti čim bolj intenzivnimi in skrbno izbranimi – potrošniškimi užutki,⁵ če si ne prizadeva (po)kazati svoje drugačnosti/enkratnosti v primerjavi z drugimi (tudi ali celo še posebej tedaj, ko počne enake reči kot drugi!), če ne vidi zgolj v svoji osebnosti epicenter vsega, kar dela in kar se mu dogaja, če je brezbrizen do dih jemajočega paradiza (do-

⁵ »Temeljna vrednota postmoderne življenjske drže je hedonizem; seveda družbenoekonomsko ignorantski in zato meščansko omejeni hedonizem, kakršen se lahko oblikuje samo znotraj prisil kapitala. Pri tem je v središču manj vprašanje čutnega užitka, veliko bolj čista estetizacija vsiljene cenene eksistence, ki jo je treba nabiti z medijskimi simulacijskimi užutki« (Kurz 2000: 89).

brega, pravzaprav najboljšega življenja), ki je tiho sestopil z nebeških višav in se ponosno materializiral/konkretiziral v nepredušno zavarovanih enklavah bogatih (in najbrž tudi pozitivno razmišljajočih) srečnežev ...? Kdo bi ob vsem tem (praktično neizčrpnem socialnem delu, *social work*) sploh še mislil na ideologijo?! Kdo – razen nepopustljivo naivnih zanesenjakov – še verjame, da demokracija ni v glavnem zgolj iluzija (ali pa svojevrsten opij za intelektualce), da so kipeče družbenoekonomske neenakosti pravične/zaslužene, da je bogastvo, ki je zares vredno tega imena, plod trdega in poštenega dela, da se kapitalistični sistem brezhibno rima s človekovimi pravicami, da je heteronomno/abstraktno delo sinonim za samodoločanje⁶ (svobodno dejavnost ali ustvarjanje samega sebe kot subjekta), da so oblastni tehnologi vredni neskaljenega zaupanja, da je država politična organizacija, ki skrbi za skupni (demokratsko opredeljeni) blagor? Kdo še verjame v ideologijo (razen morda tistih – nadzornikov sredstev za »mentalno produkcijo« –, ki so plačani za njeno razvijanje, širjenje in obrambo pred herezijo in ki so največkrat njene prve, a tudi najbolj patetične žrtve)?

Ampak pozor. Ideologija – kot verjetno zdaleč najpomembnejši mehanizem družbene kontrole – ni toliko stvar verovanja, kolikor je način pojavljanja stvarnosti in posameznikovega dožemanja samega sebe. Ideologija ni sistem prepričan ali vrednot (niti *Weltanschauung*), ampak je *common sense* (ki z nevidnimi verigami povezuje *mainstream* in *establishment*), konvencionalna modrost (skupek najbolj samoumevnih podmen razmišljanja in – *ideas have consequences* – delovanja), objektivna iluzija, ki omogoča, da ljudje prostovoljno sodelujejo pri (po)ustvarjanju socialnega sistema, ki se v bistvu norčuje iz njih in iz njihove svobode (in to celo na ta način, da jih v položajih objektivne podreditve interpelira kot svobodne – višek predrznosti, a tudi socialnopsihološke premetenosti!): »Nelagodje v kapitalizmu ima tisoč vzrokov, a ti se, kot je znano, ne iztečejo v radikalno kritiko. Če se je neka vrsta življenja ali reprodukcije, naj bo še tako neznosna, etablirala skozi mnoge generacije in je postala normalno stanje, so njene premise, norme, kategorije in kriteriji vsajeni globoko v množično zavest. Celó v krizi bo zato normalno mišljenje skušalo vse do

⁶ »Reven, vesel in neodvisen! – vse to je skupaj mogoče; reven, vesel in suženj! – tudi to je mogoče, – in delavcem v tovarniškem suženjstvu ne bi znal reči nič boljšega: pod predpostavko, da sploh ne občutijo kot *sramote* tega, da se, kot se dogaja, *uporabljajo* kot vijaki stroja in tako kot mašilo človekove domiselnosti! Fuj, če verjamemo, da je mogoče z višjim plačilom dvigniti bistvo njihove bede, torej njihovo brezosebno suženjstvo! Fuj, če se pustimo pregovoriti, da je mogoče sramoto suženjstva s stopnjevanjem te brezosebne znotraj strojnega pogona nove družbe narediti za vrlino! Fuj, če imamo ceno, za katero nismo več človek, pač pa postanemo vijak! Ste sozarotniki v sedanji norosti narodov, ki hočejo predvsem čim več proizvajati in postati čim bogatejši? Vaša naloga bi bila, da jim pokažete kontrolni račun: kako velike količine notranje vrednosti se mečejo stran za tako zunanji cilj!« (Nietzsche 2004: 156).

zadnjega najti navidezne rešitve znotraj obstoječega reda, naj bodo še tako morilske, ali pa se bo skušalo, kolikor bo pač šlo, brez skrbi za celostne družbene razmere individualno pretolči. Propad teh poskusov je programiran, tudi na mikronivoju – a pač ne vnaprej; in tudi potem vedno še obstaja možnost, da se zatečemo v bolezen, samomor, blaznost ali nekontrolirano divjanje« (Kurz 2000: 45). Misel nejevolje!

Tranzicijske zagate in bojazni – kriza in »kriziranje« kot normalno stanje stvari

Ko pomislimo na družbene spremembe, ki so v silovitem tempu sledile bliskovitemu zlomu socialističnega sistema, nam bržkone hipoma plane pred oči magična beseda – tranzicija, tj. oznaka, ki se nanaša na kalejdoskopski niz prehodov, npr. iz socializma v kapitalizem, iz totalitarno-avtoritarne v liberalno-demokratsko obliko izvajanja oblasti (in njegovega ideološkega upravičevanja), iz enostrankarskega v večstrankarski sistem, iz SFRJ v EU in NATO ... Izraz »tranzicija« je pomenko sicer vse prej kot enoznačen (še več, prežet je s celo vrsto težavnih vprašanj: Kdaj se je ta proces sploh začel? Kdo ga je sprožil, zakaj in *cui bono*? Se je prehodno obdobje že končalo? Če se še ni, kdaj se bo? Za koga bo to *happy end* in za koga *end of happiness*?), a je vseeno precej pripraven (červavno ni vselej jasno, ali opisuje dejanske ali pretežno umišljene preobrazbe), za nameček pa je tudi motivacijsko-animacijski, in sicer predvsem v tem smislu, da namiguje na začasnost stanja, ki se bo skoraj za gotovo izteklo v nekaj boljšega, če že ne najboljšega: »Potrpite vendar samo še malo! Na dobri in celo pravi poti smo. Sprijaznite se z novimi pravili igre. Dodobra si operite možgane. Bodite zmerni in se mirno odpovejte pravicam, ki vam dejansko – če dobro premislite – zgolj škodijo. Boljši svet je namreč že nesramno blizu. Prav kmalu bo bolje za vse nas, če ne prej pa tedaj, ko bomo naposled prisopihali tja, kamor smo se – tako rekoč soglasno – namenili prispeti: v situacijo, v kateri bomo delali, živeli in uživali tako kot naši presvetli vzorniki na svetem Zahodu. In takrat se bo zgodilo nekaj prečudovitega: končno bomo postali normalni ljudje, milijone svetlobnih let oddaljeni od pogubnih socialističnih zablod, kot so bile družbena lastnina, visoka stopnja ekonomske varnosti, razvita socialna država, dokaj egalitarna in solidarna družba, samoupravljanje, neuvrščena zunanja politika in tako dalje. Po drugi strani pa se morate zavedati, da strma pot v tostranska nebesa ni in ne bo posuta z rožicami. Treba bo delati več in še zlasti bolje kot nekoč. Toda ne obupujte! Priznajte raje, da vam je v novih časih lažje več in bolje delati, ker so vaši gospodarji sedaj bolj prepoznavni, predvsem pa strožji, bolj neizprosní. Zdaj vsaj veste, za koga in čemu delate. Vedite pa tudi, da je tranzicija obdobje neizogibne primarne akumulacije in razredne artikulacije. Vse to je pač nujen davek na poti v boljše čase, zato se nikar ne razburjajte zaradi privatizacijskih nepravilnosti, denacionalizacijskih sramot, surovega izkoriščanja, brezčutnega zatiranja, nezakonitega okoriščanja, sumljivo naglega bogatenja

iznajdljivih posameznikov in skupin, korupcijskih afer, poslovnih škandalov ... Nobenega dvoma ni, da se bodo reči že kmalu spodobno spravile v red. Državi in celo družbi bo zavladalo pravo – in to ne katero koli, ampak evropsko, torej najboljše možno –, podjetniki bodo zaprepadeno ugotovili, da se v abstraktnih prodajalcih delovne sile v resnici skrivajo konkretna človeška bitja, lastniki bodo začudeno dojeli, da je lastnina predvsem odgovornost do družbe, ne pa privilegij, ombudsman bo odpravljen, ker nikomur niti na kraj pameti ne bo padlo, da bi kršil človekove pravice, komisija za preprečevanje korupcije bo ostala brez svojega predmeta, tako imenovani izbrisani bodo še enkrat izbrisani in bodo zatorej le še tako imenovani, ljudje bodo končno spoznali, da so politične stranke vsega zaupanja vreden blagoslov za demokracijo, ne pa kvazi mafijski urad za zaposlovanje in plenjenje javnih sredstev, cerkev bo od države strogo ločena, ne bo pa iz nje izločena ... Tedaj se bo še zadnjemu dvomljivcu posvetilo, da družbena razslojenost ni le pravična, ampak je tudi nadvse koristna, celo *conditio sine qua non* nepretrganega napredka in nagle gospodarske rasti. Še več, vsakdo bo z razigranim nasmeškom na ustnicah zažvrgolel, da ga delo resnično osvobaja. Ha, in vsi, ki bodo spočeli vsaj enega Slovence, se bodo lahko vozili v ultra-lahkih letalih!»

Namenoma karikirana tranzicijska »zgodba o uspehu« ima kajpak premnoge lepotne napake. Najvažnejša je gotovo tale: tranzicija nikakor ni pojav, ki bi bil značilen le za eks-socialistične družbe. Tranzicija je kompleksen, težko umljiv proces (konec koncev tudi zato, ker smo v njem neposredno udeleženi, aktivno in pasivno), ki že več desetletij poteka na ravni svetovnega sistema, tj. globalne kapitalistične ekonomije. To tezo zagovarjajo številni ugledni analitiki, ki pa se neredko precej razhajajo v oceni temeljne narave tranzicijskih preobrazb. Tovrstna razlikovanja niso presenetljiva, saj je v preobitju raznovrstnih družbenih procesov vse prej kot preprosto razbrati tiste, ki so najbolj pomembni ali celo bistveni. Wallerstein trdi, da je globalna tranzicija odraz/posledica globoke sistemske krize, namreč krize akumulacije⁷ (ki se ji pridružuje še kriza

⁷ Neskončna akumulacija kapitala je osrednje strukturno določilo/gibalo kapitalizma kot zgodovinskega sistema. Akumuliranje kapitala temelji na dobičku iz poslovnih operacij, tj. na razliki med realnimi stroški – namreč stroški dela, stroški surovin in infrastrukture ter stroški obdavčevanja – in možnimi cenami. Od tod izvira nenehno prizadevanje kapitalistov za čim večjo »učinkovitost« proizvodnje, tj. za zmanjševanje deleža stroškov v celotni vrednosti (npr. z zniževanjem mezd, davkov in vhodnih stroškov). No, Wallerstein dokazuje, da se »učinkovitost« proizvodnje (na globalni ravni in v vseh ekonomskih sektorjih skupaj) vztrajno, čeravno različno hitro zmanjšuje (reakcionarno-neoliberalna ofenziva zadnjih dveh desetletij je zgolj orjaški poskus, da bi upočasnili naraščanje proizvodnih stroškov). Po njegovem mnenju prihaja kapital v tri strukturne asimptote, ki bodo nepopravljivo omejele njegovo zmožnost akumuliranja: »To so: 1. deruralizacija sveta, ki onemogoča kapitalizmu, da bi omejeval vse večji delež stroškov, povezanih z delovno silo, v celotni svetovni ustvarjeni vrednosti; 2. ekološke meje, ob katere zadevata zastupljanje in neobnavljanje virov in ki onemogočajo, da bi kapital z nenehno eksternalizacijo teh

legitimnosti državno-oblastnih struktur⁸). Po njegovi presoji živimo torej v dramatičnem obdobju KONČNE (ne pa zgolj ciklične ali prehodne) krize svetovnega kapitalističnega gospodarstva (mehanizmi, ki so v preteklosti vračali sistem v relativno ravnovesje, ne delujejo več, tako da sistemskih protislovij ni več mogoče brzdati), v razburkanem času, v katerem se bo odločilo (na podlagi izida političnih bojev v naslednjih desetletjih), kakšen bo novi, pokapitalistični svet: »Zdi se mi, da smo v okvirih sedanjega zgodovinskega družbenega sistema dosegli skrajne meje. Sistem je v krizi in se bo nujno spremenil. Ne bo pa se nujno na bolje. To je politična in moralna dilema tega prehodnega obdobja. Ne verjamem, da obstaja kakšen razlog za domnevo o nujnosti napredka, političnega ali moralnega. Verjamem pa v teorijo o možnem napredku« (2004: 164–165).

Ob analizi strukturne krize svetovne kapitalistične ekonomije, ki jo v premislek ponuja Wallerstein, bo morda bralec nejevoljno zamahnil z roko, češ da gre tu zgolj za še eno prezigodaj spočeto napoved skorajšnjega propada pregovorno gnilega/gnijočega, a vendar osupljivo trdoživega sistema (za katerega je kriziranje malone naravno in celo poživljajoče stanje). Mogoče je res tako, vseeno pa velja priznati, da nam je lahko teorija svetovnega sistema v dragoceno pomoč pri razumevanju cele vrste pojavov, ki smo jim priče že tu in zdaj. To velja še zlasti za problematike, ki so (ne)posredno kriminološko pomembne, npr. odklonska in inkriminirana ravnanja ter delovanje mehanizmov družbenega nadzorstva in kazenskopravne sistema (pa tudi drugih, neredko še hujših kaznovalno-represivnih institucij). Pojdimo po vrsti.

Dejstvo je, da so značilno moderni družbeni in državni nadzorstveni mehanizmi v krizi. To pa ima na videz paradoksnu reperkusijo: kontrolne institucije (npr. družina, šola in služba) funkcionirajo čedalje bolj divje, živčno, ekspanzivno in hibridno (od akterjev, ki jih reproducirajo, se pričakuje vse bolj zahtevno delo, funkcionalno angažiranje vse bolj raznovrstnih osebnostnih resursov). Določujoči vpliv tradicionalnih aranžmajev nezadržno popušča (v sferi dela in na intimnih prizoriščih je zaznati vse več »netipičnih« in »prekarnih« oblik); to vodi po eni strani v bolj ali manj inovativno »fundamentalistično« ali

stroškov zmanjševal vhodne stroške; 3. vse večja demokratizacija sveta, ki se kaže v vse glasnejših ljudskih zahtevah po izboljšanju zdravstvenih in izobraževalnih storitev in zagotavljanju vseživljenjskega dohodka, kar je ustvarilo stalen pritisk na zviševanje davkov, ki so delež v svetovni ustvarjeni vrednosti« (2004: 241).

⁸ Ne pozabimo, da je država najpomembnejši dejavnik kapitalistične akumulacije, in sicer vsaj v treh pogledih: (a) omogoča kvazimonopol (ki so edini vir pomembno visokih ravni dobičkov); (b) kroti nevarne razrede (npr. z represijo, podeljevanjem koncesij in zadovoljevanjem njihovih potreb); (c) širi ideologijo, ki poudarja, da je treba biti potrpežljiv, ker da je izboljšanje družbenega in osebnega življenja neizogibno. Zaradi izgube ali vsaj drastičnega zmanjšanja svoje legitimnosti – pojava, ki je v marsičem posledica svetovne revolucije v poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih – država neprimerno težje opravlja te funkcije (prim. Wallerstein 2004: 66–71).

»esencialistično« reševanje individualnih in kolektivnih identitet (npr. na religiozni, etnični, spolni ali lokalni podlagi), po drugi strani pa v pravcato eksplozijo vsakovrstnih »odvisnosti«, npr. od dela in nakupovanja potrošniškega blaga (v tem primeru gre za to, da se strukturna prisila spremeni v psihično zasvojenost). Sedanjost je čedalje težje učinkovito obvladovati, prihodnost postaja vse bolj negotova (to speljuje vodo na mlin kulturnemu ozračju, ki spodbuja takojšnost življenja, strateško »držo«, ki dolgoročne projekte nadomešča s serijo kratkoročnih, ideal trajnosti pa zamenja s čaščenjem trenutnega, modnega, hitro minljivega, zamenljivega ali porabljivega, a po možnosti čim bolj intenzivnega: *I want it now!*). Vse manj je trdnih, zanesljivih, samoumevnih in jasnih oprijemališč (zato ne preseneča, da so vrednote – prave in neprave – dokaj pogosto predmet žolčnih razprav na javnih prizoriščih). Stopnjujejo se občutja zmedenosti, ogroženosti, ranljivosti, nebogljenosti, cinizma, »abstraktno utrujenosti« (Bruckner), izčrpanosti, ravnodušnosti, osamljenosti, sumničavosti in nezaupanja (npr. do neznancev, tujcev, političnih institucij, cerkvenih aparatčikov in drugih utelešenj družbene »avtoritete«). Nekoč sila preproste, tako rekoč naravne stvari in opravila se spreminjajo v žarišča vsakovrstnih tveganj. Posameznikov položaj (in z njim spete pravice) je vse bolj nesiguren: »Negotovost je danes povsod« (Pierre Bourdieu). V glave ljudi neustavljivo prodira mučno spoznanje, da je vsakdo zamenljiv/nadomestljiv, potencialno brez službe ali celo odvečen: je še kje kdo, ki ni slišal za pojave, kot so strukturna brezposelnost, beg kapitala na območja s ceneno in ubogljivo delovno silo, krčenje delovnih mest (oziroma nepovratno zmanjševanje obsega pridobitnih ekonomskih aktivnosti), posodabljanje ali racionalizacija delovnih procesov, muhasta nepredvidljivost tržnih fluktuacij, imperativ nenehnega povečevanja »učinkovitosti«, produktivnosti in konkurenčnosti, fleksibilnost⁹ dela ...? Od tod izvira cela vrsta tes-

⁹ Pojem »odvisnost« je kajpak dokaj kompleksen, a tudi kontroverzen: »Dokler ne čutimo, da smo od česar koli odvisni, se imamo za neodvisne: to je napačen sklep, ki kaže, kako ponosen in oblastijeljen je človek. Kajti tu se domneva, da mora odvisnost, brž ko jo prenaša, vsekakor opaziti in spoznati, pod predpostavko seveda, da običajno živi v neodvisnosti in da, brž ko to izjemoma izgubi, začuti nasprotje prejšnjega občutka. – Kako pa, če bi bilo res ravno nasprotno, da namreč vedno živi v najrazličnejših oblikah odvisnosti, a se ima za svobodnega tam, kjer iz dolge navade ne čuti več pritiska verige? Čuti le še nove verige: 'svoboda volje' pravzaprav ne pomeni nič drugega kot to, da novih verig ne čutimo« (Nietzsche 2005: 450).

¹⁰ »Zagotovljena delovna mesta v zanesljivih podjetjih se zdijo kot nostalgične štorije dedkov; in niti ni veliko spretnosti in izkušenj, ki bi – ko jih enkrat osvojimo – zagotavljale, da nam bodo ponudili delovno mesto in da bo ponujeno delovno mesto trajno. /.../ 'Fleksibilnost' je geslo dneva. Napoveduje delovna mesta brez vgrajene varnosti, trdno zapisanih obveznosti ali prihodnjih upravičenih zahtev, ponuja le pogodbe za določen čas ali prehodne pogodbe, odpuščanja brez opozorila in nobene pravice do nadomestila. Nihče se torej ne more počutiti resnično nenadomestljivega – ne tisti, ki so jih že nagnali, in ne oni, ki uživajo v odpuščanju drugih. Tudi za najbolj privilegirani položaj se lahko pokaže, da je le začasen in 'do nadaljnjega'« (Bauman 2002: 203–204).

nob in bojzani, v prvi vrsti v zvezi z ekonomsko (ne)varnostjo, zelo pomemben pa je gotovo tudi strah pred nasiljem in drugimi škodljivimi dejanji, ki je še toliko bolj nadležen, ker je vse bolj očitno, da država s svojim (červavno že čez vse razumne meje razbohotenim) represivnim aparatom ljudem ne more – pogosto pa tudi noče! – zagotoviti dejanske varnosti. Ob tem pa velja poudariti, da so specifično postmoderne bojzani nadvse funkcionalne za varno poustvarjanje kapitalističnega sistema (in perpetuiranje njegovih norosti): preplašeni posamezniki, izolirani drug od drugega (in nezaupljivi, če že ne sovražni drug do drugega), podvrženi strogi tržni disciplini, že od malih nog naučeni ubogati malone povsod in brez godrnjanja, vpeti v razmerja objektivne podrejenosti, ozaljšani z iluzorno politično svobodo, lačni denarja, željni potrošniških mamil in upajoči na življenjski uspeh (nezastrupljen plod njihovega heteronomnega dela) so v glavnem lahek plen vladajočih razredov ter njihovih kolaborantov, prisklednikov, biričev in vazalov.

Videti je torej, kot da se življenje v kronično nemirnih postmodernih časih pretvarja v eno samo vročično tekmo za preživetje, in to v kontekstu vse bolj zagrizenih konkurenčnih spopadov, ki divjajo na vseh področjih in ravneh. Na prvi pogled se nemara zdi, da je ključni zastavek (oziroma nagrada) v tej bizarni »igri« – uspeh (kakor koli ga že opredelimo). Toda videz praviloma vara. Večinoma gre namreč le še za to, da ostaneš v tej nori dirki: da ne izpadeš, da ne zaostaneš, da ne dobiš »rdečega kartona« (ali te ne izključijo zaradi »petih osebnih napak«), da ne tečeš prepočasi, da si *insider*, ne pa *outsider* ... Uspešnost je torej že v tem, da sploh lahko tekmuješ, da tečeš zgolj zato, da bi lahko tekel še naprej (jasno je, da bi sleherni dvom v smiselnost ali racionalnost tega larpurlartističnega teka/tekmovanja le negativno vplival na moralno tekača, zato ga je treba neusmiljeno zavrniti kot nesmiselnega in neracionalnega¹¹). To pa ima tudi svojo ceno, celo strahotno visoko ceno! Prizadevanje, da ne zdrkneš z osrednjih družbenih prizorišč (da imaš spodobno plačano zaposlitev, urejeno družinsko življenje in čim bolj obilen odmerek potrošniških doživetij),

¹¹ »Pretirano razmišljanje se ne nagiba več kakor nekoč k totalizaciji ali norosti, ampak ohromi ekonomske obveznosti. Dar genialnosti zajema obvezno delovno storilnost, ki bi jo vsak, ki je pri zdravi pameti, opustil. V paniki, da smo na milost in nemilost izročeni obdelovalnemu obstoju, polnemu kroničnih vprašanj, se najraje takoj vsemu odpovemo. Ker nas priganja volja po izbruhu, se predamo viziji nirvane brez misli. Vtem ko nas težijo vprašanja relativizma in eksistencialnih dvomov, čakamo na prihod Duha. Potem pa nenadoma iz vse presegajoče višine vidimo ničnost naših vsakdanjih opravil. Kozmični položaj nam razodeva razbremenjen obstoj, nabit z jasnostjo in preprostostjo. Zatem ko enkrat vržeš pogled po tej veličastnosti, se ne maraš več vrniti. Vtem ko smo ujeti v naraščajoči tok osebnih obveznosti, birokratskih tegob in neizbežne puščobnosti, se v nas porodi nedoločno hrepenenje, da bi bili na svetu, ne da bi mu zares pripadali. /.../ Obstajajo taki, ki nadaljujejo vsakdanjo tlako, in spreobrnjenci, ki se jim je končno posvetilo. Toda daleč največja skupina obtiči v moreni problemov in vprašanj, ki grozijo, da jih bodo počasi zadušili« (Bilwet 1999: 300–301).

zahteva vse več odrekanja, (samo)omejevanja, discipline («odgovornosti»), časa, energije, truda in osebne angažiranosti, vzporedno s tem pa se skoraj neizogibno bohotijo frustracije, napetosti, odtujenost, utrujenost in zavist (zlasti do tistih, ki jim gre v tem ali onem pogledu bolje, čeprav – ali pa celo ravno zato, ker – delajo manj, slabše ali pa čisto nič). Posledica je dokaj predvidljiva: kaže se v močno izraženi potrebi po grešnih kozlih in *easy enemies*, tj. po skupinah, ki jih smemo »mi« (ali oblastne institucije v našem imenu in nam na ljubo) upravičeno sovražiti, poniževati, zaničevati, sramotiti, kaznovati (ne nujno zgolj s kazenskopравnimi sankcijami), segregirati, držati čim dlje (od nas, dobrih in nedolžnih ljudi, naših družin in etično/etnično skrbno očiščenih skupnosti), izključevati, odstranjevati, odganjati, izganjati ali siliti v to, da bodo voljni opravljati bedno plačana, umazana, nezaželena, neperspektivna, priložnostna, nevarna, duhamorna, naporna, idiotska in druga nižja dela (primerna zgolj za nižja, kulturno zaostala in torej manjvredna človeška bitja).

Tovrstne reakcije so družbeno funkcionalne: resentimenti, mržnje, frustracije, agresivno-destruktivni vzgibi in podobna psihična nesnaga se zlivajo na tarče, ki so tam spodaj ali tam daleč (bodisi geografsko bodisi kulturno), npr. na ilegalne migrante, mamilarско zalego, cestne prostitutke, berače, cigansko nadlego, lumpenproletarske kriminalce, begunske centre, neasimilirane priseljence, lenuhe, ki jih hrani preveč radodarna socialna država (in to z denarjem, surovo utrganim od utrujenih ust marljivih davkoplačevalcev), homoseksualne suhe veje na zimzelenem drevesu naroda, egoiste, ki genocidno zavračajo, da bi imeli otroka, izbrisane, ki si na vse načine prizadevajo, da bi oblatili in opleniili našo drago državo, in tako naprej (ne pa na one zgoraj, na nas, marljive in ubogljive srednjerazredne stanovalce v »drugem nadstropju« socialne zgradbe, ali na osrednje institucije družbenega reda). Toda pozor! Stvari se lahko tudi neprijetno zapletejo. Tistim spodaj ali onim od daleč se utegne utrniti misel, da bi udarili nazaj, npr. s kriminalnim ali terorističnim nasiljem. In tedaj bomo žrtve mi, kajpak nič dolžne in nič krive: »Samo pogledjte, kaj nam delajo! Strahotne reči! Sovražijo nas! In še huje, škodijo nam! Resnično so takšni, kakršne smo si predstavljali: iracionalni, zaslepljeni, hudobni, kulturno zaostali in škodoželjni. Ter pozelenelo zavistni: zavidajo nam našo svobodo, blaginjo, demokracijo – naš *way of life* in našo v potu lastnega obraza prisluzeno uspešnost. Grozno! In taki so že po svojem trdovratno nespremenljivem identitetno-kulturnem bistvu. Zatorej nam ne preostane prav nič drugega kot to, da jih zbežamo iz njihovih smrdljivih lukenj in jih brez kančka milosti potolčemo kot stekle zveri. Vsaj pet krogel v glavo, pa bo mir! In ne pozabite: kdor – v tej sveti vojni za naš mir – ni z nami, je z njimi, naš smrtni sovražnik torej.« Misel nejevolje!

Postmodernizacija in družbeno nadzorstvo (*social control*): ali je pilot v letalu?

Kriminologi so družbeno nadzorstvo – »the central fact and the central problem of society« (Robert Park)¹² – doslej obravnavali večinoma v optiki »metodološkega nacionalizma« (A. D. Smith), tj. na ravni družbe, ki jo vsebuje in si jo podreja formalno suverena («nacionalna») država (vrhovna ali »transcendentna« komandna instanca). Jasno je, da je v današnjih časih – namreč v konfuznem kontekstu ekonomskih, socialnih, kulturnih, informacijskih, komunikacijskih, političnih, pravnih, demografskih in ekoloških procesov »globalizacije« – tak okvir odločno preozek. Odgovore na vprašanje, kako (s katerimi pro- in reaktivnimi prijemi) se zagotavlja urejenost družbenih razmerij in njihovih akterjev (*social order*), ni več mogoče iskati samo znotraj nacionalne, teritorialno zamejene, »državne« družbe. Tu pa je še dodaten problem. Če drži teza, da je postmodernizacija zgodovinski prehod v »nekaj novega« (v nove sistemske konfiguracije namreč), potem aktualno poslanstvo družbene kontrole (vsaj v perspektivni globalno in lokalno dominantnih elit) ni zgolj v tem, da reproducira strukturno-institucionalni *status quo*, ampak je tudi v tem, da ohrani obstoječe neenakosti, hierarhije in privilegije tudi v morebitnem zgodovinsko novem svetovnem družbenem sistemu (oziroma jih obvaruje pred vsemi tistimi podrejenimi skupinami, ki jih dojemajo kot očitno nelegitimne ali celo nevzdržne).

Še drugače in bolj preprosto («staromodno«?) rečeno: osrednji problem postmoderne družbene kontrole je še vedno obvladovanje globalnega konflikta – razrednega boja! – med bogato manjšino (koncentracijo državne in privatne moči & sile) in revno večino.¹³ V tej ideološko skrbno zatajeni vojni – zakamuflirani v militaristični diskurz vojne proti terorizmu, organiziranem (in »običajnemu«) kriminalu, ilegalnemu priseljivanju in vsakršnemu ekstremizmu (npr. »antiglobalističnemu«) – ima pomembno, nemara ključno vlogo strah, tj. čustvo, ki

¹² Navedba v Sumner 1997a: 1.

¹³ Stopnjujoča se – in s panevropskim/zahodnjaškim razizmom podkletena! – družbenoekonomska polarizacija (med nacionalnimi državami in znotraj njih) je ena izmed osrednjih realnosti (in stalnic!) svetovne kapitalistične ekonomije: »O kapitalističnem svetovnem sistemu lahko razmišljamo kot o socialno tridelnem sistemu, (simbolično) razdeljenem na 1 odstotek na vrhu, 19 odstotkov kadrov in 80 odstotkov na dnu. Dodajmo temu še prostorski element, ki smo ga že omenjali. V mejah enotnega sistema, tj. kapitalistične svetovne ekonomije, teh 19 odstotkov ni razvrščenih enakomerno med vse politične enote, temveč so zbrani le v nekaterih izmed njih« (Wallerstein 2004: 160–161). Opozoriti velja, da imajo v tej piramidalni strukturi – vsaj v optiki izvajanja socialne kontrole – ključno vlogo »kadri sistema«, tj. srednji sloj, ki mu je proces »demokratizacije« (razvoj države blaginje) navrgel najbolj obilen odmerik najrazličnejših ugodnosti: »Pomembno je, da ta srednji sloj ni enakomerno razporejen po svetovnem sistemu. V državah tretjega sveta zajema ta kategorija največ 5 odstotkov prebivalstva, v bogatejših državah pa od 40 do 60 odstotkov prebivalstva« (Wallerstein 2004: 154).

oblega (červavno z različnimi vsebinami) tako gospodarje kakor hlapce, vladajoče in obvladane. Dominantne elite je strah, ker se vsaj megleno zavedajo, da je sistem njihovega gospodarstva vendarle izredno krhek (dobesedno čez noč se lahko zruši v prah!). Zato vztrajno kopičijo že itak srljive, čez vse razumne meje razbohote ne vojaške, policijske in obveščevalne aparate. Vendar pa to nenehno in vse bolj krčevito napenjanje mišic ne zadošča. Objektivno podrejene (»honorarno zaslužjene«) ljudi je treba zastraševati še na druge načine, npr. s posplošeno ekonomsko negotovostjo in kalejdoskopsko množico vedno novih nevarnosti, ki da grozijo njihovu preživetju.¹⁴ Da pa bi strah čim bolj čvrsto razpredel svoje mreže, je treba posameznike čim bolj osamiti, preobraziti v tržne atome, ki so »spontano« pripravljene medsebojno tekmovati (za fleksibilne, mobilne in prekarne zaposlitve) ter ubogljivo služiti zasebnim in javnim gospodarjem (ne pozabimo, da je služba še vedno najboljša »policijska«, najbolj učinkovit kontrolni aparat, saj delavcu odvzame čas in energijo za določanje samega sebe!). A tudi to še ni dovolj. Ljudi je treba nenehno medijsko prepričevati: (a) da je neoliberalna/neokonservativna politika (npr. demontaža/krcenje socialne države, vzpostavljanje »družbe lastnikov«, privatizacija skupnega/javnega bogastva, zmanjševanje pogajalske moči prodajalcev delovne sile, ekspanzija tržno-poslovne »racionalnosti«, deregulacija ali »fleksibilizacija« trga, na katerem se prodajajo novodobni sužnji, dosledno varovanje intelektualne lastnine, radodarno subvencioniranje kapitala, manjše obdavčitve najbolj premožnih, stopnjevanje storilnostnih pritiskov, zmanjševanje ekoloških omejitev in tako naprej) edina možna in tudi najbolj obetavna razvojna usmeritev, in to ne le za tiste, ki že zdaj postajajo iz dneva v dan bogatejši, ampak tudi ali celo še posebej za tiste, ki so najbolj revni in zapostavljeni; (b) da je dobro/kakovostno življenje sinonim za dobro heteronomno delo ter trošenje čim bolj obsežnega in prestižnega asortimana izdelkov in storitev¹⁵ (z drugimi besedami: da je liberalno suženjstvo pravzaprav orgazem svobode); (c) da so »antiglobalisti« v resnici anarhistični razgrajalci ali

¹⁴ »Strah pred nasiljem, revščino in brezposelnostjo je osnovna in neposredna sila, ki ustvarja in vzdržuje te nove segmentacije. Za različnimi politikami novih segmentacij stoji politika komunikacije. Kot smo že trdili, je osnovna vsebina informacije, ki jo podajajo mogočne komunikacijske korporacije, strah. Nenehno strah pred revščino in zaskrbljenost nad prihodnostjo sta ključna za ustvarjanje boja med revnimi za delo in ohranjanje konflikta med imperialnim proletariatom. Strah zagotavlja nove segmentacije« (Negri in Hardt 2003: 274).

¹⁵ »Če obstaja nekaj takega kot zadnja stopnja družbeno idiotizirane nične eksistence, ki je ni več mogoče preseči, potem je to ta. Sposobnost, da si kapitalizem napravi lep s pitjem mineralne vode, se zdi glavna 'kreativna' potencia upa polnih 'življenjskih estetov'. Ni mala stvar, da se ti samega sebe ne zdi preveč škoda za nobeno stvar in da hkrati gojiš zavest, da si v načelu 'nekaj prav posebnega'. Da se na družbeno deklasiranje ne odzoveš s sovraštvom do vladajočega sistema, temveč s halucinacijsko reinterpretacijo lastnega položaja, to je očitno zadnji sploh še predstavljeni dosežek pri prilagajanju otrok srednjega sloja in zaustavljenih uspešnežev, ki so jim vsa vrata v vsaj napol spodobno življenje zapahnjena« (Kurz 2000: 77).

pa vsaj rahlo prismuknjeni, otročji, nezreli, neodgovorni, neresni in »idealistični« sanjači (oziroma da so sporočila Svetovnega socialnega foruma dejansko zgolj pompozno zavajajoča/zapeljujoča uvertura v novo poglavje socialističnega/komunističnega »totalitarizma« in njegovih iz polpretekle zgodovine še predobro znanih grozodejstev); (č) da so družbeni problemi v bistvu zgolj raznorodni mozaik individualnih težav, ki so posledica nezadostne motivacije, pomanjkanja talentov, neumnosti, nepodjetnosti, značajske togosti, kulturne manjvrednosti, neinicativnosti, čustvene neprilagojenosti, pasivnosti, npravne izprijenosti, lenobe in tako naprej; (d) da so »naši« smrtni sovražniki pravzaprav predvsem vsi tisti, ki niso zares »naši«, namreč tisti, ki so prišli, prihajajo ali nameravajo priti k »nam« iz revnih ali opustošenih dežel (da bi nam še tukaj kradli službe, se hranili z mlekom naše že itak nadvse betežne socialne države, nas vznemirjali s svojo – v oči, ušesa in nos bijočo – drugačnostjo, prodajali droge našim nedolžnim otrokom, nas strašili s svojimi prenapetimi telesi, kriminalno hlastali po našem premoženju ali pa nas celo terorizirali s podtaknjenimi bombami – raus!); (e) da je država kompleksen sistem, ki ga zmorejo in zatorej tudi morajo voditi izključno specializirane (in torej že po definiciji »demokratske«) elite, zakaj »navadni« ljudje pač ne premorejo intelektualnih veščin, ki so potrebne za razumevanje zapletenih in večplastnih makroekonomskih mehanizmov, mednarodnih odnosov in strateških vizij (oziroma jih »politika« – za razliko od visoko profesionalnega športa, »delegatske« erotike, vratolomnih kuharskih receptov, muhastega vremena, spotakljivih tračev, »norega blaga v akciji«, samomorilskih alpinistov in črne kronike – niti najmanj ne zanima; dokaz: vse večja volilna abstenenca in splošna apatičnost).

Na najbolj neposredni, čutno nazorni ravni se strah »zadovoljnih« (bogatih in privilegiranih) posameznikov/skupin razodeva v siloviti, že skorajda nezadržni ekspanziji kvazifevdalne gradnje vsakovrstnih »obzidij«, kot so administrativne (npr. vizumske) ovire, »trdnjavska arhitektura« (Mike Davis), schengenska meja, ograjene skupnosti (*gated communities*), utrjena bivališča in druge oblike prostovoljne (vrh vsega pa še drago plačane!) »getoizacije«¹⁶ ali »inkarceracije«. Tu gre za raznovrstna prizadevanja, kako ustvariti čim bolj »branljiv prostor« (Newman), skrbno, po možnosti nepredušno varovane enklave (pretežno v zasebni lasti) s čim bolj dosledno kontrolo vstopa (*border control*): svojevrstne samoobrambne »zapore« (oaze nedolžnosti, umirjenosti, udomačenosti, sproščenosti, udobno-

¹⁶ »Če pustimo ob strani nekaj ekscentrikov, vsako vzpenjanje proti vrhu piramide najpogosteje ustvarja disciplino in konformizem: visoka družba je prisiljena živeti v getu. /.../ Zato bivališča bogatašev, pa naj bodo še tako bleščeča, spominjajo na pozlačen pekel, še posebej kadar morajo ti, na primer v Latinski Ameriki, živeti zabarikadirani v svojih trdnjavah, ker se bojijo napadov ali vstaj. /.../ Svet kapitala je žalosten, ker ni svet izmenjav, ampak svet zaprtosti in avtizma. Kot da bi bil denar, podoben kakemu nenasitnemu božanstvu, noč in dan v obtoku samo zato, da bi bolje ohromil in okamenel tiste, ki ga imajo« (Bruckner 2004: 176).

sti, snažnosti in varnosti), v katerih živijo, delajo in uživajo zgolj »nerizični«, tj. moralno-politično neoporečni in vseh negativnih vzgibov očiščeni posamezniki (ki so bazično takšni, kakršni smo »mi« oziroma kakršen je moj mali, ljubi in mili »jaz«).

Ko steče beseda o transnacionalni družbeni kontroli, neizogibno trčimo ob teoretsko zamotan problem. Namreč: ali obstaja komandna instanca, ki na svetovni ravni opravlja funkcije, za katere je bila včasih pristojna izključno nacionalna država? Ni malo sociologov, ki na to vprašanje odgovorijo nikalno. Recimo: »Globalizacija torej pomeni tudi: ne-svetovno državo. Natančneje: svetovno družbo brez svetovne države in brez svetovne vlade. Vse naokrog se razprostira globalno dezorganiziran kapitalizem. Ne obstaja namreč nobena hegemonialna sila in noben mednarodni režim – ne ekonomsko ne politično« (Beck 2003: 27). Nekaj podobnega dokazuje tudi Lea (2002: 148–149), ki je ravno tako prepričan, da se na globalni ravni ne da govoriti o nikakršnem »sistemu kot celoti« ali državnem aparatu, ki bi zastopal splošne/skupne interese kapitala (in še toliko manj interese »družbe«): obstaja zgolj nenehno in stopnjevano tekmovanje multinacionalnih korporacij/bank za dobičke, in to v anarhično-kaotičnem kontekstu, kjer so normativne ločnice med zakonitimi in nezakonitimi ekonomskimi aktivnostmi čedalje bolj zamegljene, porozne, raztegljive, spremenljive in celo zanemarljive (transgresija je tako rekoč normalno stanje stvari). Pilotska kabina je, skratka, prazna: letalo dirja v neznano smer, potniki se živčno prerivajo za prazne sedeže, medsebojno kupčujejo (in tekmujejo kdo bo koga čim bolj nategnil ali opeharil), iz zvočnikov buči hrupna glasba (ki jo prekinja le vnaprej posneto opozorilo, da je vse v najlepšem redu), stevardese pa že precej utrujeno in vse bolj resignirano opominjajo najhujše objestneže, naj se vendar obnašajo časa in prostora primerno. No, nekoliko drugačno – in tudi že precej razvpito – stališče zagovarjata Negri in Hardt (2003: 249–253), ki trdita, da postmoderno-globalna »kabina« vendarle ni prazna: v bistvu je dodobra napolnjena z najrazličnejšimi in hierarhično razvrščenimi »piloti«, predvsem pa je nadvse kompleksna in hibridno organizirana. Njune temeljne ideje so v tej zvezi naslednje: (a) globalna omrežja produkcije in kroženja blaga so resda resno spodkopala suvereno oblast nacionalne države (in razvodenele avtonomni status politike kot sfere določanja konsenza in posredovanja med konfliktnimi družbenimi silami), vseeno pa to ne pomeni, da v današnjem svetu (»deregulacije in proste trgovine«) neovirano vladajo zgolj multinacionalne korporacije; (b) nacionalne vlade so integrirane v sistem transnacionalne komande, v katerem so nadzorstvene funkcije artikulirane v nizu mednarodnih organizmov; (c) vlogo nacionalne države je na svetovni ravni prevzel »imperij«, piramidalna oblastna struktura, ki je sestavljena iz treh plasti, med katerimi vsaka vsebuje več ravni;¹⁷ (č)

¹⁷ Prva plast imperialne piramide (ali »globalne konstitucije«) vsebuje tri ravni: (a) ZDA, tj. supersilo, ki ima hegemonijo nad globalno uporabo vojaško-policijske sile; (b) skupino najmočnejših/najvplivnejših

imperialna kontrola se opira na tri globalna in absolutna sredstva, in sicer na vojaško silo (ki je tolikšna, da omogoča uničenje življenja na zemlji), monetarne mehanizme za nadzor nad tržnimi procesi ter deteritorializirano/decentralizirano (a vseeno relativno učinkovito) upravljanje komunikacijskih, informacijskih, izobraževalnih in kulturnih tokov.

Kakor koli že, ne glede na to, ali sprejmemo drzno hipotezo o porajajočem se »imperiju« (Negri in Hardt) kot osrednji oblatni formi postmoderne suverenosti, gotovo ni mogoče zanikati delovanja mogočnih sil transnacionalne družbene kontrole. Ta je institucionalizirana/formalna in neformalna, preventivna, reaktivna in proaktivna. Izvajajo jo najmočnejše vlade (ki se tako in drugače – npr. diplomatsko, vohunsko ali vojaško – vmešavajo v »notranje zadeve« podrejenih, šibkih ali nerazvitih držav, običajno zato, da bi uveljavile ali zavarovale interese »svojih« gospodarskih družb, delujočih na »prostem« trgu), mednarodni organizmi (oziroma institucije »globalne države kapitala«, kot so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, Mednarodna trgovinska organizacija in NATO), transnacionalne nevladne organizacije, mediji (aparati za produkcijo informacij, simulacij, zabave in drugih kulturnih izdelkov za množice) in, ne nazadnje, zasebne ekonomske korporacije. Globalna družbena kontrola je še posebej pomembna na proaktivni ravni. Tu gre namreč za nadzor nad cilji, ideali, idoli, aspiracijami, zgledi (primerne ali »pozitivnega« razmišljanja, čustvovanja, čutenja in obnašanja), željami in fantazijami ljudi: nad predstavami in podobami dobrega *way of life* (»človeka vrednega« življenja), ki določajo posameznikovo motivacijo in ga vlečejo naprej (v vsakdanjih rutinskih praksah ali pa vsaj v okviru dnevnega sanjarjenja). Tovrstna kontrola ne temelji na prepovedih in grožnjah z negativnimi sankcijami (to je značilno za reaktivno, formalno in neformalno družbeno kontrolo), ampak na navidezno scela nedolžnem zapeljevanju (z medijskimi simulacijami, vabami, »mamili«, nasveti in smernicami) in dobrohotnem »duševnem oskrbovanju« (Bilwet). Takšno nadzorovanje je še zlasti učinkovito, če/ker poteka v »mediju« (ali »etru«), ki je videti državno-oblastno »nekontaminiran« ali

držav, ki nadzirajo primarne globalne monetarne instrumente za uravnavanje mednarodnih menjav; (c) heterogen niz asociacij (v katere so vključene bolj ali manj iste sile, ki izvajajo vojaško in monetarno hegemonijo), ki uveljavljajo kulturno in biopolitično oblast na globalni ravni. Drugo plast imperija tvorijo: (a) mreže (npr. kapitala, tehnologije, blaga in ljudi), ki so jih na svetovnem trgu razpredle transnacionalne kapitalistične korporacije (pod varovalnim dežnikom centralne oblasti, ki tvori prvo plast globalne oblasti); (b) splošni niz formalno suverenih nacionalnih držav, ki so v postmodernem kontekstu v resnici predvsem lokalne in teritorialne organizacije. Tretjo in najširšo plast oblikujejo tvorbe, ki v globalni ureditvi oblasti predstavljajo ljudske interese. To so: (a) nacionalne države (še posebej združba podrejenih ali minoritnih držav, npr. v generalni skupščini Združenih narodov in na drugih globalnih forumih); (b) strukture globalne civilne družbe, kot so mediji, verske institucije in nevladne organizacije (na lokalni, nacionalni in nadnacionalni ravni). Prim. Negri in Hardt 2003: 253–256.

demokratičen: »Močne podobe na vsenavzočih ekranih, ki so 'bolj resnične od resničnosti', določajo standarde resničnosti in njenega ocenjevanja, hkrati pa nas silijo, da naredimo stvarnost, 'ki jo živimo', prijetnejšo. Želimo si življenje, 'kakršnega vidimo na televiziji'. Življenje na ekranu zmanjša in odvzame čar življenju, ki ga živimo: to življenje se zdi neresnično, in neresnično bo videti in čutiti, dokler se nekoč ne spremeni v televizijske podobe« (Bauman 2002: 108).

Toda pozor. Proaktivna družbena kontrola, ki je nerazvezljivo povezana s kulturno globalizacijo, ima v postmodernem kontekstu precej raznolike, neredko celo ironične učinke, in sicer predvsem zato, ker deluje v prostoru (globalne družbe), ki ga boleče zaznamujejo izredne, celo zgodovinsko enkratne ekonomske polarizacije. Režeži in bogataši, podrejeni in nadrejeni so potisnjeni v isti kotel vabljevih in nenehno krožečih podob (»možnega življenja«), v optiki katerih postane človeška beda še toliko bolj očitna, kruta in ponižujoča. Dominantna (geo)kultura po eni strani podžiga človeške aspiracije, po drugi strani pa ogroža lokalne/tradicionalne identitete¹⁸ (»ontološke gotovosti«) in tudi na ta način povečuje nezadovoljstva ter občutja relativne prikrajšanosti in (ekonomske in politične) obrobnosti, podrejenosti ali izključenosti, celo »odvečnosti« (v nekem smislu smo priče globalni ekspanziji »anomije«, kakršno je opisal že dobri stari Merton na primeru severnoameriške družbe, vendar s to razliko, da kulturno predpisani cilji niso več zgolj materialni, ampak so tudi ekspresivni, npr. imperativ samouveljavljanja). Takšno stanje kliče k revoltu, katerega oblike pa so lahko kajpak precej različne in ki ga ne motivira zgolj pomanjkanje zaželenih dobrin, ampak tudi občutja ponižanosti in resentimenta (zavedanje tega, da si »nič/la«, *luser*), to pa daje upiranju bolj ali manj jasno razviden pečat transgresije.

Želja preiti iz moralno nevzdržnega »stanja nič« v občutje, da si vendarle nekdo (vsaj v očeh pomembnih drugih, *significant*

¹⁸ Na tovrstne »trke kultur« opozarja Valenčič na podlagi izkušenj, ki jih je pridobila na potovanju po Nepal: »Nepalski očaki so se pritoževali, da zahodnjaki kvarimo njihovo mladež, ki je tradicijo zavrgla za naš hedonizem. Bili smo predhodnica kulturnega imperializma, ki se je kasneje skokovito stopnjeval s prihodom kableske televizije tudi v najbolj oddaljene dele sveta. Kot kaže primer Butana, ki je dobil televizijo šele ob zadnjem svetovnem nogometnem prvenstvu, je njen vpliv hiter in popoln. V nekaj letih je butanska mladina zavrgla budistično tradicijo. V kulturo, ki ni poznala nasilja, sta vstopila droga in kriminal« (2005: 126). Dovolj očitno je, da so zlasti mladi ljudje (otroci in najstniki) še posebej dojemljivi za potrošniško evforijo, ki jo podpihuje medijsko oglaševanje, npr. med mladostniki izredno priljubljen MTV, ta »informativni sistem za ustvarjanje podob znamk« ali »globalni katalog modernega, oznamčenega življenja« (Klein 2004: 120–123). Avtorica govori v tej zvezi o »globalnih adolescentih«, ki so uniformirano oveseni z logotipi bolj ali manj istih blagovnih znamk (oziroma korporacij, ki jih tržijo). Na Kitajskem so raziskovalci najstniškega potrošniškega vedenja identificirali »sindrom malega imperatorja« oziroma pojav »4–2–1«: štirje stari starši in dva starša skoparijo in varčujejo, da je en otrok lahko MTV-klon.

others), tj. oseba, ki je vredna (straho)spoštovanja in ki živi polno, razburljivo, čutno-čustveno intenzivno (»adrenalinsko«), tvegano ali mačistično življenje, prijetno začinjeno s prestižnimi statusnimi/pozicijskimi dobrinami (do katerih te ne more popejljati nobena dosegljiva legalna »opcija«), marsikoga zapelje v kalne vode kriminala (individualnega, skupinskega, profesionalnega, gangsterskega ali mafijskega tipa), še zlasti v ozračju kulture takojšnosti (*short termism*), agresivnega individualizma in ciničnega odnosa do normativnih omejitev (»če vsi – razen notoričnih strahopetcev in bedakov – kršijo veljavna pravila, zakaj jih ne bi še jaz, še posebej, če obstaja le majhna, neznamna verjetnost, da bom zaradi tega poklican na odgovornost in deležen nevšečnih sankcij«). Revščina, soočena z bogastvom in ovita v celofan potrošniško-hedonistične mentalitete, prispeva k vzniku in bohotenju tako imenovanih *social crimes*, tj. formalno nezakonitih aktivnosti, ki pa so v danem (»subkulturem«) okolju vendarle normalizirane/tolerirane, dojete kot scela sprejemljiva sredstva za zagotavljanje preživetja (npr. ekonomija ilegalnih drog, spolnih storitev, posojanja denarja, ukradenega, ponarejenega ali pretihotapljenega blaga, nespoštovanje avtorskih pravic in intelektualne lastnine, kraje v velikih trgovskih središčih, goljufanje socialnih in javnih služb, izogibanje plačevanju davkov ...). Po drugi strani pa se povečuje – zlasti v velikih mestih – tudi obseg prehajanja iz neformalnih v kriminalne ekonomske aktivnosti in *vice versa* (ter s tem povezana živahna horizontalna ali »stagnacijska« mobilnost).

Specifična in vse bolj razširjena (navkljub kriminalizaciji, policijski represiji in administrativnim barikadam!) oblika prizadevanja za vstop v boljše življenje (ali vsaj za pobeg iz brezupne situacije) so (i)legalne migracije – »individualno upiranje s fizično premestitvijo« ali »samoplačniško cirkuliranje človeškega blaga« (Ruggiero)¹⁹ –, čeprav se te pogosto končajo v precej bednih (vsaj po zahodnjaških merilih) praksah, neredko celo v suženjskih eksistencah. V tej zvezi so predmet zgražanja in obsojanja najpogosteje zgolj kriminalne združbe, ki organizirajo tihotapljenje ljudi (rekrutiranje migrantov, prevoz do ciljnih točk ali zagotovitev dela v »obljubljeni deželi«), češ da mastno služijo na račun ubogih ljudi in z njimi grdo ravnajo. Pri tem pa se prezre vprašanje, kako nezakonite pre- ali pribežnike obravnavajo legalni akterji. Recimo: ali je skrajno restriktivna (in represivna) politika, ki jo uveljavljajo razvite države do »nezaželenih tujcev«, sploh legitimna?²⁰ Pozabi se

¹⁹ Prim. Ruggiero 2000: 92–99.

²⁰ »Večjo mobilnost delovne sile in nepretrgane migracije prek državnih meja je zahteval kapital sam. Kapitalistična proizvodnja v dominantnih regijah (v Evropi, Združenih državah, na Japonskem, tudi v Singapurju, Savdski Arabiji in drugod) je popolnoma odvisna od pritoka delavcev iz podrejenih regij sveta. Iz tega sledi politična zahteva po pravnem priznanju obstoječega stanja kapitalistične proizvodnje in da se vsem delavcem dodelijo vse državljanske pravice. Ta politična zahteva v postmoderni dejansko temelji na temeljnem modernem ustavnem načelu, ki povezuje pravo in delo ter tako delavca, ki ustvarja kapital, nagradi z državljanstvom« (Negri in Hardt 2003: 319).

tudi na dejstvo, da je priseljena delovna sila z revnih območij vitalnega pomena za ekonomije globalno nadrejenih in bogatih držav: potrebujejo jo v kmetijstvu (za opravljanje sezonskih del), gradbeništvu, gospodinjstvih in drugih slabo plačanih storitvenih dejavnostih²¹ (prav posebej dobrodošli pa so kajpak visoko kvalificirani/izobraženi delavci). Tovrstni proletarci so zaželeni zlasti za manjša podjetja (v relativno dereguliranih in skritih sektorjih gospodarstva), ki svoje produkcije ne morejo izvoziti v tujino, npr. v »davčne paradize« (Ruggiero) ali izvozno predelovalne cone (nerazvita območja s ceneno, ubogljivo in večinoma brezpravno delovno silo), in v katerih je to, da posameznik nima dovoljenja za bivanje/delo, prej prednost kakor ovira za zaposlitev, saj daje delodajalcu izredno izsiljevalsko in izkoriščevalsko moč nad delojemalcem.

Kulturna globalizacija zmanjšuje kulturne razlike znotraj držav in med njimi. Reakcije na tovrstne procese so različne: (a) radostno slavljenje kozmopolitikega »univerzalizma«, ki je pisan na kožo privilegiranim slojem globalnega socialnega sistema (npr. v postmodernistični različici, ki je pravzaprav ideologija svetovnega trga in ki poudarja hibridnost, anti-esencializem, prožnost, različnost, mnogoterost, relativizem, mobilnost, fluidnost, ukinjanje rigidnih meja, spodkopavanje binarnih nasprotij, strpni multikulturalizem, ironijo in tako naprej); (b) gojenje »narcizma malih razlik« (Young),²² tj. aktivno, inovativno in improvizacijsko ustvarjanje/poudarjanje kulturnih (in identitetnih) razlik; (c) vzpon verskih (islamskih in krščanskih) fundamentalizmov; (č) vnikanje »identitetnih vojn« (Nancy Fraser) oziroma spopadov med »eksplozivnimi skupnostmi« (Bauman). Tovrstne konfrontacije so še zlasti značilne za situacije, v katerih državna oblast izgubi svojo monopolno moč/silo za obvladovanje/omejevanje nasilja. Posledica je divje, strastno, krvavo, »deregulirano« (celo potencialno genocidno) nasilje, ki z državne ravni spolzi na naglo vnetljiva tla »novoplemenskih« ali etničnih skupnosti (kot se je to zgodilo na območju nekdanje SFRJ): »Eksplozivne skupnosti potrebujejo nasilje, da se rodijo, in potrebujejo nasilje, da preživijo. Potrebujejo sovražnike, ki jim grozijo, in sovražnike, ki jih bodo kolektivno preganjali, mučili in poniževali, tako da vsak član skupnosti postane soudeleženec v tem, kar bo – če bodo boj izgubili – najverjetneje obveljalo za zločin proti človeštvu, ki bo preganjan in kaznovan« (Bauman 2002: 244).

²¹ »V Malaviji, eni najrevnejših držav na svetu, imajo v eni od bolnišnic samo še dve medicinski sestri, ves drug kader se je odzval agencijam, ki novačijo zdravstvene delavce za Britanijo, Združene države Amerike, Kanado in tako naprej. /.../ Britansko zdravstvo zaposluje tuje medicinske sestre, ker so pripravljene delati za veliko manjšo plačo kot Britanke, kar pomaga britanskim politikom obljubljati zmanjšanje davkov, nas, volilce, podkupujejo na račun malavijskih bolnikov, in mi sodelujemo« (Valenčič 2005: 126).

²² Prim. Young 2003: 401–403.

Kriminologija in njene postmoderne zadrege

Moderna kriminologija je bila zgrajena – podobno kot druge družboslovne vede – na številnih in le bolj poredkoma oskrunjenih tabujih. Skrbno se je izogibala preučevanju strukturnega, ideološko normaliziranega nasilja (npr. pretiranega heteronomnega dela, izkoriščanja in zatiranja delovne sile, nepravilnega prilasčanja gmotnih resursov ali uničevanja narave v obliki kapitalistične eksternalizacije stroškov). Ni se pretirano obremenjevala s škodo, ki so jo panevropske sile povzročile »manjvrednim« ljudem/družbam v okviru svoje agresivne/destruktivne imperialistično-kolonialne ekspanzije (»globalizacije«), vseskozi podprte z rasistično idejo o civilizacijski superiornosti zahodnih držav v primerjavi z »the rest of the world«. Moderna kriminologija je tako – s svojim nepopustljivim znanstveno-kulturnim molkom – zvesto varovala čast in dobro ime kapitalističnega družbenega reda, ekspanzivne modernizacije/industrializacije (ki ji danes instinktivno rečemo »globalizacija«) ter njenih institucionalnih in individualnih protagonistov. Še več, verjela je, da je prav gospodarski »napredek« tisto čudežno sredstvo (»panacea«), ki bo ozdravilo večino bolezni socialnega organizma, vključno z njenim specifičnim in avtoritativno opredeljenim predmetom, »kriminaliteto«. To so bili – vsaj na prvi (oziroma retroaktivni in temu primerno skrotovičeni) pogled – lepi časi: v družbi je obstajal relativno čvrst konsenz o tem, kaj šteti za hudodelstva. Vedelo se je tudi, kdo so in od kod prihajajo njihovi storilci. Problematično je bilo le to, kaj povzročata njihovo kriminalno vedenje (če ga že ne svobodna, z ničemer povzročena volja), iskre pa so se kresale tudi o tem, kako obravnavati obsojence: s trdo (represivno-izključujočo) roko ali z mehкими, znanstveno verificiranimi prijemi, usmerjenimi v asimilacijo, resocializacijo, reintegracijo, normalizacijo ali rehabilitacijo? To je bil čas, ko je bilo družbeno središče še trdno zlepljeno, podkleteno z mogočnimi stebri (npr. jedrno družino, zanesljivo službo, kohezivno/stabilno skupnostjo in suvereno državo) ter z njimi povezanimi vrednotami, vlogami in normativnimi pričakovanji. No, in v takšnih – namenoma posladkano prikazanih – razmerah je bilo dokaj jasno in samoumevno, kaj je normalno in kaj je odklonsko, kaj je prav in kaj je narobe, kaj je družbeno koristno in kaj je družbeno škodljivo.

Postmodernizacija je dodobra premešala kriminološki lonec. Socialno središče je začelo pokati po šivih, jedrne institucije (najvažnejši disciplinski aparati, razpršeni po otočkih »civilne družbe«) pa »krizirajo«. V družbenem tkivu ni opaziti le povečanega razslojevanja, ampak tudi fragmentacijo in celo atomizacijo, med drugim tudi po zaslugi splošene negotovosti, ki učinkuje kot robustna razdruževalna (ali osamljevalna) sila. Vrednotno-normativni konsenz se razkrajaja. Družbo vse bolj drži skupaj le še strah pred najrazličnejšimi nevarnostmi/grožnjami (»negativna solidarnost«): bojazni delujejo kot socialno mazilo in lepilo (kot da bi bilo upanje na boljši jutri nadomeščeno s skrbjo za čim bolj varen danes). Kako danes –

v obdobje nezaslišane zmedenosti in negotovosti – avtoritativno opredeliti vse tiste pojave, ki naj obveljajo za odklonske?! Je mar odklonsko to, da nimaš (ali celo nočeš imeti!) otrok, da živiš sam (oziroma »soliraš« v zasebnem življenju), da je tvoja družina »razbita« (ali »nepopolna«), da si že večkrat ločen, da si vključen v »koruzniško« razmerje, da ne stanuješ s partnerjem v skupni »kletki«, da si brez službe za nedoločen čas, da še po tridesetem letu starosti živiš pri starših, da si potetoviran, da se še v zrelih letih trudiš obnašati/izgledati kot najstnik (in s tem spravljaj v zadrego svojega najstniška otroka), da rekreativno uživaš prepovedane droge, da »svingaš«, da si trans- ali homoseksualno usmerjen, da si med delovnim časom orto-polsloven, v prostem času pa panker (ali obratno) ...? No, vse to nas ne sme prenašlo zapeljati v značilno postmodernistično (oziroma relativistično) misel, da *anything goes* – in da je že celo sam pojem »deviacija« izgubil vsak smisel²³ –, in sicer ne le zato, ker bi aktualnemu stanju morda bolj ustrezala trditev, da *rien ne va plus*, ampak predvsem zato, ker moderni vrednotni ideali vendarle še niso povsem izpuhteli v zrak. Še so tu, še vedno obletavajo premnoge ljudi (ti pa jih upoštevajo ali pa se vsaj delajo oziroma si mislijo, da jih upoštevajo!) in na njihovi podlagi so določene – socialne nezaželenosti ali nesprejemljive – prakse še zmeraj sankcionirane kot »odklonske« (zdi se, da toliko bolj goreče, kolikor je sama »normalnost« v dvomih glede svoje normalnosti). Po drugi strani pa je očitno, da se normativne smernice zlagoma spreminjajo (červavno ne v isti smeri), vendar pa je tudi postmoderne (npr. »postmaterialistične«) »vizije možnega življenja« v splošnem težko (če že ne nemoogoče) uresničevati, ker so jim v nadležno oviro krizne strukture/institucije kapitalističnega sistema.

Moderna kriminologija se je že od samega začetka vsaj megleno zavedala kočljivosti opredelitve predmeta, ki jo je znan-

²³ Takšno stališče zagovarja Sumner, ki je sociologiji odklonskosti napisal celo osmrtnico, červavno za pokojnico niti najmanj ne žaluje: »Pojmovanje odklonskosti je bilo vselej omejeno, ker so njegove korenine segale v psihiatrične zamisli o abnormalnosti in v politična prepričanja, da je v družbi mogoče doseči konsenz o moralnih vprašanjih. Poleg tega pa nam ta pojem ni več v pomoč pri razumevanju, kaj je v našem svetu narobe. Hudodelstva, za katera so odgovorni država in mogočneži, niso nič manj pomembna kakor tista, ki jih zakrivijo nemočni. Še več, to, kar je določeno kot kriminalno, izključuje mnogo tistega, kar je socialno nezdravo, škodljivo in nesprejemljivo. Zdajšnja normalnost je kriminalna, zato je kriminaliteta kompromitirana kot smiselna kategorija. To, kar avtoritete opredeljujejo kot odklonsko, je v praksi pogosto priljubljeno, po drugi strani pa so številna normalna vedenja nosilcev moči v ljudskih očeh videna kot kriminalna ali nemoralna. /.../ Tekoča normalnost je deviantna, zato oznaka odklonskosti ni več primerna za opisovanje določenih vedenjskih tipov« (1997b: 148–149). Pisec ocenjuje, da bi potrebovali danes – v času hipokrizije, nihilizma, cinizma, dvojnih standardov in nestabilne nravnosti – novo kategorijo, ki bi služila kot merilo za presojo, kaj je (ne)moralno ali (ne)primerno. Po njegovem mnenju bi moral to funkcijo opravljati pojem »moralno zdravje« (kot ga razume ljudski *common sense*).

stveno vznemirjal. Vseeno pa se je večinoma ukvarjala predvsem s inkriminiranimi ali »kriminaliziranimi« dejanji/storilci, torej v glavnem z obsojenimi pripadniki nižjih slojev (študij kriminalnega delovanja »belih ovratnikov« in korporacijskih akterjev je bil vselej relativno obrobna kriminološka smer, pa še ta je izhajala iz dvomljive podmene,²⁴ da je treba *crime in business* preučevati ločeno od *business as crime* – kot da bi imeli opraviti z dvema povsem neodvisnima vrstama organiziranega kriminala!). Takšen pristop dolgo časa ni bil dojet kot posebej problematičen: ne toliko zaradi neoporečne ontološke ali epistemološke utemeljenosti, marveč bolj zato, ker se je opiral na relativno trden družbeni konsenz – podlago »praktične kriminalizacije« (Lea) – o tem, kaj je »zares« kriminalno in kdo so tipični kriminalci. V današnjem času pa identiteta kriminalca slabi, definicije kriminalnih aktivnosti so mnogo manj jasne, predvsem pa so manj soglasno sprejete. Postrezimo si z najbrž najbolj zloglasnim zgledom, z agresijo na Irak. Ogromno število ljudi – zdi se, da celo večina človeštva! – je to nezakonito, nizkotno vojaško operacijo (ki so jo izvedle ZDA, ob pričakovano lojalni podpori britanskih »novih laburistov«, požrešnih zasebnih korporacij in peščice bednih vazalov, vključenih v groteskno »koalicijo voljnih«) jasno in nedvoumno obsodilo kot hudodelstvo *par excellence*. To pa implicira, da so na čelu najbolj »demokratskih« in »pravnih« držav pravzaprav vojni kriminalci. In še več, v ta zločin (sestavljeno iz kalejdoskopa večjih in manjših zločinov) je – po uradni/poklicni dolžnosti ali prostovoljno – vključeno izredno veliko število scela normalnih posameznikov (ki sodelujejo bodisi v neposredni proizvodnji nasilja, *dirty work of violence*, bodisi v posrednih, npr. komandnih, koordinacijskih, logističnih, medijsko-propagandnih, varovalnih, diplomatskih in drugih aktivnostih). Toda pozor! Ta zločin za mnoge vseeno ni zločin (npr. za zahodnoevropske elite, ljudi, ki so vnovič katapultirali Busha in Blaira v predsedniške fotelje, številne medijske delavce, mnenjske voditelje, ugledne intelektualce ...), ampak je vse kaj drugega, npr. normalen (»realpolitičen«) pojav v mednarodnih

²⁴ Ruggiero (1996: 18–24) nasprotuje takšnemu pristopu. Očita mu, da temelji v glavnem zgolj na razločkih med razrednim položajem, socialnem statusu ali življenjskem slogu storilcev. Po njegovem mnenju so motivi, ki ženejo bele ovratnike in organizirane kriminalce pogosto enaki: želja po ekonomskem uspehu, dobičku, denarju. Beloovratniški in »mafijški« kriminal (kot različici organiziranega kriminala) pa imata še druge skupne lastnosti: (a) »konvencionalni« organizirani kriminalci so pravzaprav predvsem podjetniki (npr. bankirji ali trgovci na debelo in na drobno), červavno ilegalni; (b) tudi legalni poslovneži se na različne načine izogibajo državnim regulacijam ali pa jo skušajo obrniti sebi v prid (npr. z lobiranjem, grožnjami ali podkupovanjem); (c) beli ovratniki se neredko učijo od poklicnih kriminalcev, npr. tehnik delovanja in racionalizacij (*know-how*), učni proces pa teče tudi v nasprotni smeri; (č) tako eni kot drugi pogosto in vztrajno kršijo zakon, obenem pa zaradi tega ne izgubijo ugleda v očeh tistih, s katerimi se družijo; (d) oboji delujejo v dokaj podobnih (npr. fleksibilnih) organizacijskih strukturah; (e) profesionalni kriminalci in beli ovratniki neredko sodelujejo, oblikujejo kratko- ali dolgoročna partnerstva (pa tudi *ad hoc* aranžmaje), si izmenjavajo usluge in si na različne načine pomagajo.

odnosih, dobro delo, neizogiben policijsko-represiven ukrep v četrti svetovni vojni (tokrat zoper terorizem) ali – za tiste najbolj »kritične« – žalostna in morda celo tragična napaka, verjetno približno takšna, kot se je nedavno pripetila tistim (prenape-težem?), ki so v Londonu pomotoma izstrelili pet nabojev v glavo nesrečnega/nedolžnega Brazilca, misleč, da imajo pred/ pod sabo človeka-bombo (ups, *we are really sorry*). Zadeva je torej precej kontroverzna. Jasno je bržčas le to, da organizatorji protipravne agresije na Irak (formalni »gospodarji vojne«) ne bodo nikoli kaznovani, vsaj v tostranstvu ne (no, zdi se, da se to ne bo zgodilo niti v onostranstvu, saj ameriški predsednik baje zgolj vestno sledi imperativnim glasovom samega Vsemogočnega, tj. predsednika vseh predsednikov). V tej zvezi pa se vsiljuje še vprašanje, ali je v takih primerih sploh pravično sankcionirati zgolj hierarhično najvišje postavljene figure. Ne pozabimo, da so imeli ti vendar močan alibi, namreč »demokratično podeljeni mandat« in celo obilno podporo svojih državljanov (teza o slabi/pokvarjeni eliti in *a priori* dobrem ljudstvu žal ne zdrži, četudi se jo še tako trudimo reševati s teorijo medijske manipulacije ali zarote), po drugi strani pa so lahko njihove bolne ideje poslale meso – pravzaprav trupla! – zgolj po zaslugi požrtvovalne in visoko profesionalne državne mašinerije, pa tudi s pomočjo korporacij, ki so dale tej umazani vojni specifično zasebniški²⁵ pečat in iz nje naredile »the first privatized war« (P. W. Singer).

Kakor koli. Ob pogledu na mnoge ponosno-arogantne člane političnih, ekonomskih in drugih elit te pogosto – in vsekakor precej upravičeno – prešine misel, kako majhen je pravzaprav korak od mogotca do »kriminalca« (in obratno). Zdi se namreč, da ogromno teh mogočnejšev ni sankcioniranih samo zato, ker so zgoraj (oziroma ker uživajo podporo drugih, ki so zgoraj ali pa še kako nadstropje višje). V tej zvezi se ni odveč spomniti, da številni posamezniki strumno vkorakajo v svet »politike« (državno-oblastne tehnologije) predvsem zato, da bi se ekonomsko »realizirali«, ali pa zato, da bi si zagotovili varnost (»imunost«) pred kazenskopravnim sistemom (človek ob tem skoraj instinktivno pomisli na najbogatejšega Italijana, predsednika vlade in nekronanega medijskega kralja), medtem ko jim je za (zlasti ekonomsko) varnost državljanov bolj malo mar

²⁵ »Še preden se je zadnja iraška vojna začela, je bilo jasno, da tu ne bo šlo za spopad dveh držav. V njej je sodelovala vrsta zasebnih akterjev (in njihovih dobičkonosnih interesov), katerih dejavnosti so zunaj vseh pravnih okvirov. V ospredju sta bili ves čas dve izmed največjih svetovnih korporacij: Halliburton (v njenem predsedstvu je do novega položaja podpredsednika ZDA sedel Dick Cheney) in Bechtel, ki je pred tremi leti zaslovel s testnim projektom privatizacije vode v Boliviji. V ozadju vleče niti fantomska korporacija Carlyle Group, ki jo vodijo nekateri nekdanji najvidnejši ameriški in svetovni politiki (George Bush sr., James Baker, John Major, Ricard Darman, Frank Carlucci ...) in bo po mnenju nekaterih analitikov zaslužila milijarde z vojno proti terorju. Pri samih pripravah, izvedbi in sedanji okupaciji Iraka je sodelovalo večje število zasebnih vojaških družb, katerih imena so manj znana javnosti« (Brumen 2003: 88–89).

(za ogrožene pripadnike zbegane črede poskrbijo v najboljšem primeru s trenutno zelo modnimi *workfare* programi, katerih namen je s korenčkom in palico prisiliti najbolj nemočne/ranljive segmente prebivalstva k temu, da bi bili pripravljene sprejeti kakršno koli zaposlitev: še tako bedno plačana in priložnostna služba je baje pravcati blagoslov, saj krepi njihove delovne navade, zaposljivost in delovno etiko!); za »demokratske« politične odličnike in imenitneže je pomembno predvsem to, da plemenitijo svoj kapital, razvijajo lastno zgodbo o uspehu, loščijo svojo medijsko podobo, vračajo usluge tistim, ki so jim s finančnimi in drugimi injekcijami pomagali pri osvojitvi »praznega mesta oblasti«, in nagrajujejo svoje zveste sodelavce/oprode in vdane/prodane podpornike (»politika kot plenjenje v samopostrežni trgovini«).

V današnjih časih bržkone le še redko koga preseneti vest, da je v ta ali oni korupcijski, poslovni ali kak drug škandal (običajno povezan s problematičnim, normativno sumljivim gmotnim okoriščanjem) vpletena ugledna, premožna in izobražena oseba (ki ji že na prvi pogled »prav nič ne manjka«, vendar pa očitno še vedno nima dovolj: nestrpna, goreča in nezmerna ljubezen do »še več in več« – denarja in moči – jo sili v nove in nove nezakonite ali vsaj »moralno sporne« pustolovščine, npr. šef države, predsednik vlade, minister, visoko ugnezden državni uradnik, strankarski veljak, poslanec, svetnik, župan, cerkveni dostojanstvenik, direktor, član upravnega ali nadzornega odbora, bankir, predstojnik dobrodelne ali nevladne organizacije, sodnik, tožilec, odvetnik, zdravnik, športni funkcionar, umetnik in tako dalje. Videti je, kot da bi bil malone vsakdo lahko storilec (podobno kot se šteje, da je v *Risikogesellschaft* slehernik lahko žrtev: *it could be you!*). Mogoče je res tako, težje pa je uvideti, kaj je pravzaprav tisto, kar je storil: storilec česa je? Ali gre dejansko za nezakonito, celo kriminalno ravnanje, ne pa za nekaj bolj ali manj normalnega (kar se morda le »nam« – slabovidnim, nevednim, nepoučenim, pristranskim ali staromodno presojojajočim – zdi nesprejemljivo)? Ali ni nemara v ozadju »afere« zgolj poskus politične diskreditacije ali »medijske likvidacije«, tj. zarota nasprotnikov/sovražnikov, ki si prizadevajo svojega nič hudega slutečega tekmeča s kriminalizacijo izločiti iz igre (vsaj začasno)? Takšnim pomislekom se pogosto preprosto ne da izogniti. Še posebej, če upoštevamo, da so galaksije, po katerih krožijo pripadniki elit, precej zaprte (neredko skoraj hermetično), budno varovane (*border control!*) in skrbno skrite pred očmi javnosti (tudi po zaslugi zakonsko urejenega varovanja poslovnih, državnih in drugih tajnosti), ki zato pogosto ne ve (ne more vedeti!), kakšna – če sploh kakšna – pravila veljajo tam zgoraj: kaj je tamkaj (ne)normalno, (ne)sprejemljivo početje? Na primer: kaj oni zgoraj štejejo za korupcijo in kaj za scela običajno/pričakovano vedenje?

No, to velja kajpak tudi za ekonomsko veselje, ki je vse bolj deregulirano, neformalizirano, fleksibilno in mobilno (že nekaj česa je mogoče opazovati trend, da se najbolj brutalni aspekti

produkcije selijo v »skrite« sektorje »domačega« gospodarstva ali pa v tujino, tja, kjer jim kaka šibka, vendar »tujcem prijazna in investiranju naklonjena« nacionalna država ponudi najnižje davke, najugodnejše infrastrukturne storitve in najcenejšo delovno silo), zaradi česar so ločnice med nezakonitimi/prepovedanimi in zakonitimi/sprejemljivimi aktivnostmi pogosto zelo zabrisane (neredko do nerazpoznavnosti). In tudi tu se vsiljuje zoprn vprašanje, kdo je sploh odgovoren za sporne ekonomske prakse (npr. za neplačevanje davkov,²⁶ ekološko škodo, izkoriščanje/zatiranje/nategovanje delovne sile, izvažanje ali »od-stvarjanje« delovnih mest ...)? Poslovneži radi povedo, da počnejo zgolj to, kar v tej svoji vlogi morajo početi (in kar od njih pričakujejo lastniki): povečevati konkurenčnost, tržne deleže, rast, dobiček ali vrednost delnic, in to v okoliščinah, ki so zelo zaostrene,²⁷ turbulentne, spremenljive in nepredvidljive: kjer je agresivno vedenje pogoj za preživetje na trgu, kjer je neredko treba »suspendirati« veljavne norme (ker da so neracionalne, neživiljenjske, birokratske toge ali pa bi bilo njihovo spoštovanje enostavno predrago) in kjer se je včasih neizogibno zateči tudi k podkupovanju, izsiljevanju ali zastraševanju (torej h »klasičnim« mafijskim prijmom). Zdi se, kot da bi imeli poslovneži dve ali celo več življenj: kot

²⁶ Beck opozarja, da gre pri pobiranju davkov za temeljno načelo državne avtoritete: »Gladiatorji gospodarske rasti, ki jih snubijo politiki, minirajo avtoriteto države, s tem ko zahtevajo njene storitve, a ji odtegujejo davke. Sol vsega tega pa je naslednje: virtualni davkoplačevalci postajajo najbogatejši in njihovo bogastvo sloni navsezadnje prav na tej virtuoznosti virtualnega. Na (v glavnem) legalen, vendar nelegitimen način spodkopavajo demokratični skupni blagor, ki ga terjajo sami« (2003: 17). Legalna kraja? Natančno to, le da tega Beck ne reče direktno (je pač preveč ugleden sociolog). O kapitalizmu, v katerem se dobički povečujejo na račun neplačevanja davkov in ukinjanja delovnih mest, pa je v tej zvezi bolj ekspliciten Gorz: »Države EU so v zadnjih dvajsetih letih ... postale za petdeset do sedemdeset odstotkov bogatejše. Gospodarska rast je bila veliko hitrejša od rasti prebivalstva. Navkljub temu pa EU danes šteje dvajset milijonov brezposelnih, petdeset milijonov revnih in pet milijonov brezdomcev. Kaj se je zgodilo z dodatnim bogastvom? Za Združene države vemo, da je v njih zaradi gospodarske rasti obogatelo le najpremožnejših deset odstotkov prebivalstva. Teh deset odstotkov je obdržalo šestindvetdeset odstotkov dodatnega bogastva. Tako zelo hudo v Evropi sicer ni, veliko boljše pa tudi ne« (navedba v Beck 2003: 18). Strukturna kraja? Brez sence dvoma. Misel nejevolje!

²⁷ Lea (2002: 107–113) poudarja, da je postmoderni kapitalizem v kumulativni, endemični, kronični in strukturni krizi, ki jo označujejo padajoča stopnja dobička, preobsežne industrijske kapacitete, stopnjevano uničevanje/onesnaževanje naravnega okolja, rastoča strukturna brezposelnost, povečevanje globalne revščine in bohotenje enormnih skladov »fiktivnega kapitala«, ki – zato, ker ne more najti dobičkonosne naložbe v produkciji blaga – uporablja le še monetarne metode za kovanje dobička (npr. s špekulacijami na trgu denarja ali vrednostnih papirjev). Naveza med vse hujšim tekmovanjem za donosne naložbe na svetovnih trgih in dominacijo špekulativnega finančnega kapitala povečuje težnjo po kratkoročni dobičkonosnosti (in z njo povezano negotovost zaposlitev): gre za režim akumulacije, ki ga ameriški ekonomist Bennett Harrison imenuje »nepotrpežljivi kapital«.

menedžerji morajo služiti lastnikom/kapitalu in ubogati imperativne sistemsko-tržne racionalnosti (in tako v tej vlogi početi vrsto – najbolj milo rečeno – nečednih reči, a so za ta *dirty job* vsaj več kot spodobno plačani!), v prostem času pa utegnejo biti vzorni državljani, pristni narodnjaki, pozorni družinski ljudje, radodarni dobrotniki ... In še več: mar korporacijski akterji ne delujejo natančno tako kakor običajni potrošniki? Namreč: tisto, kar potrebujejo (npr. delovno silo, infrastrukturne storitve, surovine, pol/izdelke ali naklonjenost politikov), kupujejo tam, kjer so te stvari najbolj poceni. Ravnajo torej – kot smo se naučili reči – scela racionalno. Prizadevajo si zgolj za to, da bi proizvajali/poslovali s čim manjšimi stroški: zato se izogibajo plačevanju davkov (mar tega ne počno tudi premnogi navadni, pa tudi manj navadni »državljani«, npr. odvetniki, zasebni zdravstveni delavci, notarji, obrtniki in mali podjetniki?) ter selijo proizvodnjo na območja, kjer so ljudje pripravljeni/prisiljeni delati za skrajno nizke mezde in kjer jim državne avtoritete jamčijo za varnost njihovih naložb (po potrebi pa jih še darežljivo subvencionirajo), npr. v izvozno proizvodne cone (IPC).²⁸ So torej korporacijski akterji krivi ali nedolžni? Ali bi morali in mogli ravnati kako drugače? Kakšna je na tem področju odgovornost potrošnikov, ki jim tako rado(stno) zaigra srce, ko na polici uzrejo izdelek s »smešno« ali »noro« ceno, in ki so nadvse ponosni, če se jim z nakupom posreči celo kaj malega »privarčevati« (pravzaprav priskopariti)? Ali jih morda obide misel, da utegnejo biti izdelki »smešno« poceni zato, ker so bili »učinkovito« proizvedeni po zaslugi suženjskega dela, sramotnega izkoriščanja, surovega zatiranja, ekološke škode ali javnih subvencij? Pa tudi če pomislijo na kaj takega, ali ima to kakšno omembo vredno posledico? Gremo naprej. Danes gotovo ni malo takih, ki so iskreno ogorčeni zaradi škode, ki je posledica neodgovornega odnosa korporacij do naravnih (zlasti neobnovljivih) virov. V redu, kaj pa naj naredimo z neodgovornimi,

²⁸ Kaj je IPC? Raj za tuje vlagatelje in pekel za reveže – večinoma ženskega spola –, ki v njih garajo, in to za plače, ki največkrat ne zadoščajo niti za preživljanje, vojaško upravljani in pogosto žaljivo/ponižujoče nadzorovani (vse za blagor čim bolj zadovoljnih potrošniških »kraljev«!): »Fraza 'davčne počitnice' je nenavadno ustrežna. Za vlagatelje so prostotrgovinska območja nekakšni korporacijski Club Mediteraneo, v katerem hotel plača vse, gostje živijo brezplačno, poleg tega pa je poskrbljeno, da je integracija z lokalno kulturo in ekonomijo omejena na goli minimum. Ali kot so se izrazili v poročilu Mednarodne organizacije dela, izvozno proizvodna cona je 'za neizkušene tujega vlagatelja to, kar so paketne počitnice za previdnega turista'. Globalizacija brez tveganja. Podjetja samo pošljejo kose blaga ali računalniške dele – brez uvoznih dajatev – in poceni delovna sila, ki ni organizirana v sindikate, jih zanje sestavi. Nato je treba dokončana oblačila in elektroniko le še poslati nazaj, tokrat brez izvoznih dajatev« (Klein 2004: 195). *Just do it!* Ob vsem tem ne preseneča vztrajno povečevanje števila IPC. Badalič (2005: 230) navaja naslednje podatke. Prva IPC je nastala leta 1947 v Portoriku. Leta 1975 je bilo v petindvajsetih državah nameščeno 79 IPC. Pravi boom je opaziti v devetdesetih letih, saj je bilo leta 1997 registriranih 500 IPC v triindemdesetih državah, leta 2002 pa naj bi obstajalo že 3000 IPC v sto šestnajstih državah.

vendar scela normalnimi in celo hudo priljubljenimi potrošniškimi praksami (kot so vožnja z zasebnim avtomobilom, potovanje z letalom, turistična vandranja, po nepotrebnem prižgani aparati, manično/obsesivno tuširanje, lajšanje prenašanja vročine s hladilnimi napravami ...)? Kurz je v tej zvezi vsaj intelektualno pošten: »Indijska preproga, ki je gotovo niso izdelali otroci, ima, tudi če ne gre za prevaro (kdo pa sploh lahko v globalizirani ekonomiji res zagotovi stalni nadzor?) v najboljšem primeru samo drobno vrednost simbolične pomiritve vesti za plačilno sposobne abstraktne individue potrošnje, ki vseeno od spodnjih hlač do podstavka na kolescih že ves čas s svojim življenjem uničujejo ljudi in svet. Kajti destruktivni značaj proizvodnje in potrošnje ni izjema, temveč pravilo: sledi iz poslovnoekonomske racionalnosti same, ki načeloma temelji na eksternalizaciji stroškov. Glavni zločin Greenpeacea in podobnih je v tem, da se a priori strinjajo s tržnim sistemom, ki gre prek trupel, in nikoli ne delujejo kot družbeno protigibanje, temveč vedno kot znotrajsistemski lobi, ki se sam ravna po načelih kapitalističnega menedžmenta in (skupaj s cerkvami) opravlja nič drugega kot moderno trgovino z odpustki za prav tisti srednji sloj, ki ga kapitalizem pravkar ekonomsko trga na kose« (2000: 119). Misel nejevolje!

Sklepne opazke

Živimo v času, v katerem je baje – tako se vsaj sliši pripovedovati – vse mogoče, a žal tudi v času, v katerem ni več nič mogoče (če seveda odmislimo tisto, kar nam »demokratsko odtujene« elite neutrudno prikazujejo kot železobetonsko zgodovinsko nujnost). Je potemtakem naš silovito pospešeni čas protisloven (in ne le do vrha in čez naphan z vsakovrstnimi virtualnimi, simuliranimi in fiktivnimi fenomeni)? Le kateri ni bil. In le katerega ni določala razredna vojna (»motor zgodovine«)? No, in ta, ki divja danes, je vsekakor izredno ostra, vehementna, nasilna in neusmiljena, za nameček pa ima še dve posebnosti.

Prvič, v njej si ne stojita nasproti dve homogeni – interesno in idejno poenoteni – družbeni sili, ampak je razpršena na kalejdoskopsko množico akterjev: »Potegnemo lahko črto med tistimi, ki živijo od presežne vrednosti, ki jo ustvarjajo drugi, in tistimi, ki ne obdržijo vse presežne vrednosti, ki jo ustvarijo, in ji lahko rečemo črta med buržoazijo in proletariatom ali pa uporabimo kakšen podoben jezik. V resnici pa, seveda, obstaja v vsaki izmed obeh kategorij zapletena, prepletajoča se notranja hierarhija. Obstoječi sistem ni ustvaril dveh homogeniziranih razredov (še toliko manj enega homogeniziranega človeštva), temveč prefinjeno zmešnjavo privilegijev in izkoriščanj. Zato imamo toliko različic partikularizmov« (Wallerstein 2004: 142). Ta zmeda, ne nazadnje, pojasnjuje tudi vse bolj diferencirano/segmentirano delovanje postmoderne družbene kontrole. V tej zvezi pa se vseeno da zlahka razbrati nemara najbolj očiten trend: stopnjujoča se polarizacija (na svetovni

in nacionalno-lokalni ravni) ima za posledico pospešeno gradnjo maxi in mini trdnjav, navidezno idiličnih otočkov miru, na katere se strahoma umikajo premožni (in kjer poteka nadzor z »mehkimi« prijemi, kot so potrošniška »mamila« – in z njimi povezano zadolževanje –, izzivalno poklicno delo, terapije, duševna/psihološka oskrba, sentimentalna logika družinskega udomačevanja, nežna liberalno-ideološka masaža, medijske manipulacije in »represivna toleranca«). Po drugi strani pa se nadzor nad revnimi/deprivilegiranimi brutalizira. Od njih se pričakuje, da morajo biti pripravljeni poprijeti za preprosta, utrudljiva, priložnostna in bedno plačana dela, na tiste, ki so problematični, nezaželeni, moteči, nevarni, škodljivi ali težavni (npr. teroristi, ilegalni priseljenci, kriminalci, lenuhi, džankiji, simulanti in lumpenproletarci), pa prežijo kriminalizacija, gugalizacija in »ničelna toleranca« (red mora biti in pravica ne sme ostati brez zadoščenja!). Osrednja kontrolna strategija kapitala/oblasti je stopnjevati/posploševati negotovost plačanega dela in okrepi besno tekmovanje vseh zoper vse na trgu delovne sile (pa tudi na trgu potrošniškega blaga!). To po eni strani znižuje pričakovanja in spodbuja prostovoljno podrejanje srečnežev, ki imajo privilegij, da smejo vestno služiti zasebnim ali javnim gospodarjem, po drugi strani pa povečuje nestrpnost, sovraštvo in nasilje do najbolj priročnih grešnih kozlov (ki so praviloma člani etnične, verske ali kake druge manjšine). Posameznik je postavljen pred nadvse preprosto dilemo: ali se bo nenehno trudil, da bo vključen (član *in-groups*), ali pa bo izključen (potisnjen v čedalje bolj obsežno skupino obrobni, odvečnih in pogrešljivih »pod-ljudi«). Od postmodernega »subjekta« se v bistvu sploh ne zahteva več trdno/nepremakljivo poistovetenje s to ali ono delovno/socialno vlogo, ampak predvsem pripravljenost za neprestano – situacijsko določeno – spreminjanje, kameleonsko mimikrijo.

Drugič, razredni spopadi ne potekajo samo na delovnem mestu, ampak tudi v »prostem« času. Tu gre pravzaprav za totalitarno tendenco sistemske logike, ki si prizadeva celoto posameznikove eksistence pretopiti v kalup heteronomnega delovanja, in to – paradoks vseh paradoksov! – pod praporom svobode, samouresničevanja ali osebnostne/duhovne rasti. Opravititi imamo s širitvijo nadzora nad vsem razpoložljivim časom ljudi (ki se razprostira celo na stvari, kot so vzgoja otrok, priprava obrokov, tkanje partnerskih in intimnih vezi, spolnost, higiena, sproščanje, telovadba/rekreacija, čiščenje stanovanja, razvedrilo ...). Gorz (1999: 130–147) govori v tej zvezi o pravicah »invaziji« oblastno-kontrolnih mehanizmov na posameznikove najgloblje zmožnosti za samodoločanje. Pri tem pa imajo pomembno vlogo »pluralni«, »demokratski« in »svobodni« mediji (v glavnem pod učinkovitim nadzorom elit in ideologije poslovnega sveta), ki pa po neki čudni, a vendar nezadružni logiki postajajo vse bolj uniformirani, kot da bi jih usmerjala ena sama »nevidna roka«, pravzaprav en sam neviden (ne)um (in ker čarovnika ni v ozadju, se zdi, da so tako enolični zato, ker pač vsi po vrsti verodostojno odsevajo »resničnost tam zunaj«).

Postmoderna je čas ekscesov, transgresij, skrajnosti in vse bolj normaliziranih norosti, a tudi osupljive presojsnosti. Kot da nič več ne ostane – ne more ali noče ostati? – skrito. Vse je videti razodeto, a to nenehno (samo)razkrivanje vendarle nima nobenega posebnega učinka. Tako rekoč vsi vemo za pojave, kot so nezakonita agresija na Irak, mučenje »teroristov«, strahote (*genocide in progress*), ki so povezane z revščino (tem terorjem *par excellence*, ki pa mu nihče ni napovedal »vojne«, če seveda odmislimo vojno proti terorizmu in kriminalu), iracionalnost kapitalistične produkcije in potrošnje, napredujoča ekološka destrukcija/degradacija, groteskno nepravilna porazdelitev ekonomskih nagrad in bremen, administrativni izbris 18.000 oseb, žrtev očiščevalnega »slovenskega kiberfašizma« (Zadnikar)²⁹ ... Pa kaj? Nič. *Show must go on*. Vse je bolj ali manj v redu. Vse (razen ekonomije) je pod kontrolo: vi samo pridno delajte, izboljšujte svoje prednosti pred tekmeci in nakupujte. Za vse drugo bo namreč že (ne)kdo poskrbel. Pa tudi če ne bo, se nikar ne vznemirjajte, saj je to za vas scela nepomembno. Najbolj važno je to, da vsakdo *bona fide* opravlja svoje delo: dokler bo to počel odgovorno (v skladu z institucionalnimi pravili), ne bo za nič odgovarjal. Pri delu pa se včasih neizogibno pripeti tudi kaka neljuba napaka ali vsaj napakica, npr. sadistično izživljanje nad zaporniki, umor *in cold blood* osebe, ki bi utegnila biti »terorist«, agresija na Irak (ki pa ima tudi svetlo plat: notorični zločinec Sadam Husein je za zapahi in svet je, kot nam je tako lepo pojasnil ljubki šef britanskih laburistov, že samo zaradi tega vsaj za malenkost boljši – *thank you very much, Tony!*), črtanje ljudi iz registra stalnega prebivališča, previsoko odmerjene plače in druge gmotne ugodnosti ... Kaj hočemo. Tako je in mora biti: živimo pač v »družbi tveganj« in ljudje morajo paziti, kaj počnejo v svojem življenju in z njim (predvsem pa morajo nenehno bdeti nad tem, da bodo sploh lahko delali: da so/ostajajo »zaposljivi«). Sicer pa, dokler nisem žrtev jaz (ali član moje najozje družine), je vse v najlepšem redu (še posebej če imam polne roke in polno glavo dela, tega jamstva *par excellence* moje lepe urejenosti).

Catch the cash! Mar ni to še najbolj primerna oznaka – in celo neke vrste kulturni imperativ – postmodernega obdobja?

²⁹ »Slovenski kiberfašizem je šel po obratni poti kot holokavst, ki je množice posameznikov razosebil – jim v vsakdanjih taboriščnih procedurah vzela individualnost – in jih potem anuliral. Slovenski kiberfašizem je ljudi anuliral, da so bili potem prepuščeni radikalni individualizaciji in nepovezanosti, ki je ljudi pehala tudi v smrt. Sloveniji se fašizem ne vrne kot farsa, temveč ga ta odkrije v tehnološko in civilizacijsko višji različici. Zato ni pričakovati, da bo institucionalna Evropa simpatizirala z izbrisanimi in vršila na balkansko Slovenijo pritisk, da se ta civilizira. Kdor je po Evropi videl taborišča za migrante, si ne dela iluzij. To so marsikje tehnično najbolje varovana taborišča v Evropi, praviloma bolj kot zaporji z zločinci. Slovenski kiberfašizem je takšni Evropi lahko samo vzor. Ne glede na vse leporečje o človekovih pravicah. Izbris se je v Sloveniji zgodil istočasno, ko so nevladne organizacije izvajale široko zastavljeno kampanjo 'Vsi drugačni – vsi enakopravni'« (Zadnikar 2003: 6).

Namreč: čim prej do čim več denarja po čim lažji poti (z udeležbo v igri na srečo, odkritjem še nezasedene tržne niše, žongliranjem na trgu vrednostnih papirjev, vratolomno podjetniško avanturo, prisvajanjem javnih sredstev, finančnim »inženirirngom«, poslovnimi mahinacijami, podkupovanjem ...). Normativni predznak tega prizadevanja niti ni važen. Glavno je predvsem to, da te ne zasačijo *in flagranti* in ne sankcionirajo. In ko si bogat, je marsikaj lažje: bogastvo daje moč in silo, polepša javno podobo, širi repertoar sredstev in ciljev, ki se jih da izbrati, ter povečuje zmožnost, da nadzoruješ svoje dejavnosti in njihov normativni »status«. Bogastvo te pogosto celo moralno prečisti, kolikor prikrije/prekrije vrednotno-normativno spornost (nemoralnost, nezakonitost ali kriminalnost) sedanjega in preteklega okoriščanja. Skratka: bogastvo te dela dobrega (in včasih celo dobrodelnega!). Je tu sploh še kaj pripomniti? Morda bi si kazalo prav na hitro ogledati vsaj tezo, da bogastvo vendarle ni povsem nenevarno, npr. v tem smislu, da se utegne posest »dialektično« obrniti zoper svojega lastnika in ga začne posedovati, tj. obvladovati od zunaj in od znotraj: »Posest naredi človeka le do neke mere neodvisnega, svobodnejšega; le stopnja dalje – in posest postane gospodar, posestnik pa suženj: ki mu mora žrtvovati svoj čas, svoje razmišljanje in se poslej čuti zavezanega nekemu občevarju, pribitega na neko mesto, pripojenega neki državi – in vse to nemara v nasprotju z njegovo najbolj notranjo in bistveno potrebo« (Nietzsche 2005: 419).³⁰ Je morda že napočil čas za prevrednotenje, drugačno razumevanje bogastva, trenutek, ko bi si drznili priznati, da je bogastvo pravzaprav čas, osvobojen heteronomnih opravil (in še seveda marsikaj drugega, kar je danes nonšalantno žrtvovano na posvinjanjih oltarjih obsesivnega povečevanja »gospodarske rasti«)? Ali pa je problem v tem, da za kaj takega preprosto nimamo več časa (za nameček pa se nam še bolj in bolj mudi, ker bi namreč radi čim prej dohiteli »najbolj razvite in bogate«)? Misel nejevolje.

Literatura

1. Badalič, V. (2005). V con. **Problemi**, št. 3–4, s. 227–260.
2. Bauman, Z. (2002). **Tekoča moderna**. Ljubljana, Založba / * cf.
3. Beauvois, J. L. (2000). **Razprava o liberalni sužnosti: analiza podrejanja**. Ljubljana, Krtina.
4. Beck, U. (2003). **Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizaciji**. Ljubljana, Krtina.
5. Bilwet (1999). **Medijski arhiv**. Ljubljana, Študentska založba.
6. Bourdieu, P. (1998). **Contre-feux: propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale**. Paris, Liber.
7. Bruckner, P. (2004). **Nenehna vzhičenost: esej o prisilni sreči**. Ljubljana, Študentska založba.

³⁰ »Naš čas prenaša eno samo vrsto bogatašev, namreč takšne, ki se sramujejo svojega bogastva. Ko o nekom slišimo, da 'je zelo bogat', imamo pri tem takoj enak občutek kot ob pogledu na odvratno bolezensko nabrekanje, denimo, debelost ali vodenico: na silo se moramo spomniti svoje človečnosti, da bomo s tem bogatašem občevali tako, da ne bo opazil naših občutkov gnusa« (Nietzsche 2005: 531).

8. Brumen, B. (2003). Privatizacija vojne ali kakšno zvezo ima Afrika z okupacijo Iraka. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, št. 213–214, s. 76–90.
9. Callinicos, A. (2004). *Antikapitalistični manifest*. Ljubljana, Sophia.
10. Gorz, A. (1999). *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society*. Cambridge, Polity Press.
11. Jacoby, R. (1981). *Družbena amnezija: kritika sodobne psihologije od Adlerja do Lainga*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
12. Klein, N. (2004). *No logo*. Ljubljana, Maska.
13. Kurz, R. (2000). *Svet kot volja in dizajn: postmoderna levica in estetizacija krize*. Ljubljana, Krtina.
14. Lea, J. (2002). *Crime & Modernity: Continuities in Left Realist Criminology*. London, Sage.
15. Negri, A.; Hardt, M. (2003). *Imperij*. Ljubljana, Študentska založba.
16. Nietzsche, F. (2004). *Jutranja zarja*. Ljubljana, Slovenska matica.
17. Nietzsche, F. (2005). *Človeško, prečloveško*. Ljubljana, Slovenska matica.
18. Ruggiero, V. (2001). *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*. Oxford, Oxford University Press.
19. Ruggiero, V. (1996). *Organized and Corporate Crime in Europe*. Aldershot, Dartmouth.
20. Sumner, C. (1997a). Social Control: the History and Politics of a Central Concept in Anglo-American Sociology. V: Bergalli, R.; Sumner, C.: *Social Control and Political Order*. London, Sage, s. 1–33.
21. Sumner, C. (1997b). The Decline of Social Control and the Rise of Vocabularies of Struggle. V: Bergalli, R.; Sumner, C.: *Social Control and Political Order*. London, Sage, s. 131–150.
22. Valenčič, J. (2005). Vrednote *à la carte* ali dejanja imajo posledica. *Emzin*, št. 1–2, s. 125–126.
23. Wallerstein, I. (2004). *Zaton ameriške moči*. Ljubljana, Založba / *cf.
24. Young, J. (2003). Merton with energy, Katz with structure: The sociology of vindictiveness and the criminology of transgression. *Theoretical Criminology*, št. 3, s. 389–414.
25. Zadnikar, D. (2003). Elite na sramotilnem stebru. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, št. 213–214, s. 5–7.

Post-modernisation and its/our uneasiness

Zoran Kanduč, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

Post-modernisation is a very intensive, nearly mad modernisation, driven by a structural crisis of the world capitalist economy, spiced with a crisis of legitimacy of state institutions and supported by pathetic crisis of a range of disciplinary agencies and institutions in power within the »civil society«. Although a post-modern culture preaches nearly all the time about all sorts of imperative pleasures, it is not difficult to have a feeling that under this very fragile surface of the chronically over-busy »life aesthetes« (Kurz) grows a suffocating complex of all sorts of disturbing uneasiness: uncertainty, powerlessness, threatening, fear, anxiety, concernment, tiredness, exhaustion, confusion, panic clinging to one or other identity crutches, distrust, suspiciousness, being lost in time and space, restlessness, envy, resent, frustration, loneliness, frenetic apathy, desperate resignation to one's fate, painful feelings of a gradual and yet irrepressible sinking in the mud of everyday/routine triviality (»the eternal present time«) in which an individual sees less and less sense... How can then an individual, burdened with this kind of mental loads, enjoy in peace and relaxed the so painfully gained fruits of his heterogenous work? Where are then all enemies of our way of social work, nasty creatures who steal, curtail or in whatever other way disturb our innocent/deserved pleasures? And yet, in our time, there is no lack of individuals and groups which are ready to assume a role of ungrateful scapegoat. The offer is even extremely abundant and diverse. And that is an additional problem. It is namely evident that ritual sacrificing of »substitute sacrifices« (Girard) cannot ensure an objective safety – and particularly not the most important one, i.e. economic and social safety. What now? Weakened national state, which is itself very often a target of predatory groups, does not want, cannot and even is not allowed any more to do that (a punishment for the violation of global rules is expedient and merciless !) Conclusion: everyone among us has to take care of his own safety (as he/she took care of his own happiness in Kardelian time); this kind of structurally determined »isolation« (market and competition atomisation) is ultimately also a key post-modern control approach.

Key words: society, post-modernism, capitalism, social control, criminology

UDC: 316.42/48 + 316.624